

Slavernij,

daar willen we meer van weten.

Inhoud

Samenvatting	4
Aanleiding, doelstelling en werkwijze	7
Aandacht voor het slavernijverleden in Amsterdam vóór 2013	10
2013: Het slavernijverleden herdacht, de afschaffing gevierd	12
Terugkijkend op 2013	16
Voor wie?	
Organisatie, overheid, media	
Kennisniveau	
Vooruitkijken	23
Educatie	
Aanbevelingen voor Gemeente Amsterdam	
Zichtbaarheid en toegankelijkheid	
Aanbevelingen voor Gemeente Amsterdam	
Organisatie en coördinatie krachtenveld	
Aanbevelingen voor Gemeente Amsterdam	
Mogelijke partijen die voor borging kunnen zorgen	
Bijlagen	33
Alle aanbevelingen bij elkaar	
Gesprekspartners	
Aandacht voor slavernij in Amsterdams voortgezet onderwijs	

Slavernij, daar willen we meer van weten.

Prof. Dr. Alex van Stipriaan
hoogleraar Caraïbische geschiedenis
aan de Erasmus Universiteit

Met medewerking van Dineke Stam
In opdracht van de gemeente Amsterdam

Maart 2014

Samenvatting

Het slavernijverleden is een gedeelde geschiedenis

Het jaar 2013 was een belangrijk jaar voor Amsterdam. Zo werd het gerenoveerde Rijksmuseum in 2013 heropend, vierde Artis haar 175-jarige bestaan en bestonden de Amsterdamse grachten vierhonderd jaar. Ook werd 150 jaar afschaffing van de slavernij gevierd, het slavernijverleden herdacht. Het laatste is in dit rapport onderzocht.

Uit de gesprekken met vele tientallen Amsterdammers over het welslagen van het herdenkingsjaar blijkt in de eerste plaats trots dat voor het eerst het slavernijverleden zozeer in de belangstelling heeft gestaan en dat er in relatief korte tijd zoveel is gerealiseerd.

Het aanbod van de georganiseerde activiteiten was zeer divers. Er waren bijvoorbeeld naast de officiële herdenkingen, speciale tentoonstellingen in musea, websites, theatervoorstellingen, een opera, speciale projecten voor scholen, debatten, symposia, Ketu Koti Gesprekstabellen, stadswandelingen, boottochten, (boek)presentaties, films, documentaires, wetenschappelijk onderzoek, media-aandacht: van NOS Journaal tot heel lokaal. Bij elkaar opgeteld zijn er in Amsterdam naar schatting zo'n 200 duizend mensen naar tentoonstellingen, evenementen en voorstellingen en het Ketu Koti Festival geweest.

Aandacht vasthouden

Nu is de tijd aangebroken om terug te kijken naar wat het herdenkingsjaar heeft opgeleverd en de vraag te stellen hoe kan worden voorkomen dat de (Amsterdamse) aandacht voor het slavernijverleden weer wegzakt en verdwijnt. Amsterdam heeft hierin een rol als verantwoordelijke hoofdstad. Hoe kan het slavernijverleden (meer) deel uitmaken van het collectief bewustzijn in Amsterdam, net zoals de Gouden Eeuw en de Holocaust dat zijn. Hoe kan het worden verankerd, dan wel geborgd?

Naast bureauresearch zijn er gesprekken gevoerd. Deze zijn geclusterd in vier brainstorms met 35 organisaties en een aantal experts, actief op het gebied van slavernij: 1) Erfgoed en Wetenschap; 2) Kunst en

Cultuur; 3) Onderwijs en Educatie; 4) Communicatie. Selectie vond plaats op basis van expertise in één van de vier velden en de inzet in 2013. Verder is erop toegezien dat alle generaties gelijkwaardig vertegenwoordigd waren, evenals het hele spectrum van geïnstitutionaliseerde organisaties tot grass roots clubs.

De gesprekken hebben vele observaties en analyses van het herdenkingsjaar 2013 opgeleverd, evenals een groot aantal aanbevelingen, die bij het onderzoeksrapport in compacte vorm zijn opgenomen in een bijlage.

Conclusies

De belangrijkste conclusies over het herdenkingsjaar:

- Er is heel veel georganiseerd in Amsterdam en omgeving, maar er ontbrak samenhang, coördinatie en voldoende informatie. Dit neemt niet weg dat iedereen blij is dat dit herdenkingsjaar in de spotlight heeft gestaan en dat de stilte over dit deel van de geschiedenis doorbroken is. Er lijkt een point of no return gepasseerd te zijn.
- Het is hard aangekomen dat het NiNsee haar rijkssubsidie in het herdenkingsjaar kwijtraakte. Dankzij een subsidie van de gemeente Amsterdam kon NiNsee in een afgeslankte vorm blijven bestaan en toch nog een aantal belangrijke zaken realiseren, waaronder de nationale herdenking en viering op 1 juli in het Oosterpark.
- Verder viel op dat de landelijke politici vooral afwezig waren in dit herdenkingsjaar en zich niet mengden in het publieke discours, terwijl juist dit jaar zich goed leende om meer diepgang aan en verbreding van het onderwerp te kunnen geven. Amsterdam heeft een belangrijke rol vervuld als aanjager om het onderwerp onder de aandacht te brengen, maar de herdenkingsactiviteiten hadden onderdeel moeten uitmaken van een breed nationaal initiatief. Amsterdam voelt een verantwoordelijkheid om te helpen het alsnog op de nationale agenda te krijgen.

- De kennis over het slavernijverleden is zonder twijfel toegenomen na dit jaar. Maar het besef dat dit nog altijd belangrijke gevolgen heeft voor de huidige samenleving is beperkt. Er heeft onvoldoende verdieping plaatsgevonden. Het is nog altijd geen gedeeld thema, maar er is genoeg draagvlak en creatief vermogen om de start die nu in 2013 gemaakt is door te zetten. Onderwijs aan jongeren is de sleutel tot een veranderend en blijvend besef van het slavernijverleden en de erfenis. Aandacht voor hedendaagse erfenissen van het slavernijverleden is nodig, dat bewijst alleen al de discussie over zwarte Piet. Alle Amsterdammers zijn erfgenaam van deze geschiedenis.

Aanbevelingen

De belangrijkste aanbevelingen aan Amsterdam om kennis te verdiepen:

1. **Gerichte educatie:** het slavernijverleden is geen zwarte aangelegenheid, maar een gedeelde geschiedenis. Als het gaat over opstand en verzet, bijvoorbeeld van de Geuzen of in de Tweede Wereldoorlog, dan kan het ook over Tula of Boni gaan en vice versa. De gemeente zou in de komende periode via mensenrechteneducatie dit thema mee kunnen nemen. Aandacht voor wat er nodig is om iedereen erbij te kunnen laten horen.

2. **Zichtbaarheid en toegankelijkheid** vergroten door bijvoorbeeld de herdenking en de viering van Keti Koti niet vrijwel gelijk, maar los van elkaar te vieren, zoals ook bij de 4 mei herdenking en 5 mei viering gebeurt. Meer herinneringsplekken in de stad met informatie, zoals bij het nationaal monument slavernijverleden in het Oosterpark.
3. **Organisatie en coördinatie:** er is een initiatief gewenst van de gemeente Amsterdam richting een doorstart van het NiNsee om het instituut de gelegenheid te bieden een doorstart te maken en zich te kunnen ontwikkelen naar een vernieuwde, meer coördinerende organisatie die haar landelijke rol weer adequaat kan oppakken: een (diensten) centrum van een netwerkorganisatie in het slavernijveld, de samenleving en de politiek met als doel het thema zo breed mogelijk in de samenleving te verankeren en een podium te bieden aan (opkomende) sociale beweging.

Aanleiding, doelstelling en werkwijze

Wat vooraf ging

Na een heel lange stilte in Nederland over de eigen, eeuwenlange rol in het Transatlantisch slavernijsysteem kwam vanaf eind jaren negentig de discussie hierover langzaam op gang. In zwarte kring werden deze geluiden al veel langer gehoord. Anton de Kom schreef en publiceerde zijn beroemde 'Wij Slaven Van Suriname' al in de jaren dertig in Nederland. En Amsterdam vormde zelfs een brandpunt van discussie over dat verleden via de verenigingen *Ons Suriname* (sinds 1919) en *Wi Eygi Sani* (Onze Eigen Dingen, sinds 1951), of bijvoorbeeld de kringen rond schilderes Nola Hatterman. Toch duurde het tot de jaren negentig voor de grote instroom van migranten uit Suriname en Caraïbisch Nederland enigszins gesettled was geraakt en dit onderwerp breder op de kaart werd gezet.

Nederland stond daarin niet alleen, ook internationaal was het slavernijverleden en zijn hedendaagse erfenissen een belangrijk onderwerp aan het worden. In 1993 startte UNESCO het internationale *Slave Route Project*, met vijf jaar later daaraan gekoppeld het op scholen gerichte *Breaking the Silence: The Transatlantic Slave Trade Education Project*. In Nederland sloot niet meer dan een handvol scholen zich daar bij aan, één daarvan is het Berlage Lyceum in Amsterdam. Het was ook de tijd dat wereldleiders hun excuses begonnen aan te bieden voor de gruwelen van de slavernij zoals paus Johannes Paulus II (1985, 1993), president Clinton (1998) en het Franse parlement dat in 2001 bij wet verklaarde dat de slavernij een misdaad tegen de menselijkheid was geweest. In datzelfde jaar vond ook de spraakmakende UN Conference Against Racism plaats in Durban, waarin langdurig werd gesproken over 'reparations' voor het leed veroorzaakt door slavernij en kolonialisme. De betrokkenheid van veel landen bij de slavernij werd gedefinieerd als "morally outrageous" en namens Nederland sprak

de toenmalige minister belast met grote-steden- en integratiebeleid Roger van Boxtel een "deep remorse" uit voor de rol van Nederland in de slavenhandel.

Amsterdams historische verantwoordelijkheid

Op het moment van die uitspraak was de Nederlandse overheid zich aan het committeren aan de oprichting van een nationaal slavernijmonument en een slavernijinstituut. Het 'veld' was georganiseerd in een Landelijk Platform Slavernijverleden dat een koepel van organisaties vormde. De gesprekspartners vanuit de overheid waren minister Roger van Boxtel (Grote-stedenbeleid), staatssecretaris Rick van der Ploeg (Cultuur) en burgemeester Job Cohen van Amsterdam. Bovendien benoemde de overheid een Comité van Aanbeveling van BN-ers (onder meer John Leerdam, Gert Oostindie, Gerda Havertong) die als ambassadeur voor het project gingen fungeren.¹ Op 1 juli 2002 werd het monument in het Oosterpark onthuld, een jaar later opende het Nationaal Instituut Slavernijverleden en Erfenis (NiNsee) zijn deuren aan de Linnaeusstraat. Dit alles gebeurde met een jaarlijkse bijdrage van het ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschappen (OC&W), terwijl de gemeente Amsterdam bijdroeg aan de huisvestingskosten van NiNsee en samen met dit instituut de jaarlijkse Ketj Koti-herdenking en -viering organiseerde.

Dat daarmee Amsterdam het centrum van het Nederlands slavernijgeheugen werd is logisch. Niet alleen vanwege haar positie als hoofdstad – ook het nationale oorlogsmonument en het NIOD staan hier – maar veel meer nog omdat Amsterdam vervlochten is met deze specifieke geschiedenis. Bovendien heeft ongeveer één op iedere 7 Amsterdammers directe banden met de landen waar de Nederlandse slavernijhandel plaats vindt. Dat geeft Amsterdam een historische verantwoordelijk-

¹ Zie Alex van Stipriaan, 'The long road to a monument'. Gert Oostindie (ed.), *Facing up the past. Perspectives on the commemoration of slavery from Africa, the Americas and Europe* (Kingston 2001), 118-123. Zie ook Alex van Stipriaan, Waldo Heilbron, Aspha Bijnaar, Valika Smeulders, *Op zoek naar de stilte... Sporen van het slavernijverleden in Nederland* (Leiden/Amsterdam 2007).

heid, waar het ook niet meer voor is weggelopen. Zo liet de Gemeente Amsterdam in 2011 een onderzoek uitvoeren naar de stand van het onderwijs over het slavernijverleden op een aantal Amsterdamse scholen voor voortgezet onderwijs.²

Toen de nationale overheid vlak voor het bijzondere herdenkingsjaar 2013 de subsidie aan NiNsee stopzette, continueerde Amsterdam wel haar jaarlijkse bijdrage aan het instituut. Daardoor kon het in zeer afgeslankte vorm onderdak vinden bij het Stadsarchief en toch nog een rol spelen bij de 150-jarige herdenking van de afschaffing van de slavernij en daardoor kan het nu ook een voorzichtige doorstart maken. Bovendien besloot de Gemeente Amsterdam een bedrag te reserveren voor activiteiten en projecten die in 2013 de verwevenheid van de stad met dit thema een brede uitstraling zouden kunnen geven. Voor de organisatie en toewijzing daarvan werd een aparte stichting in het leven geroepen – Stichting Herdenking Slavernijverleden 2013 – onder voorzitterschap van mevrouw Joan Ferrier en met ondersteuning van de gemeentelijke dienst DMO.³ Op 4 juli 2012 keurde het college van burgemeester en wethouders de plannen van de stichting goed en zette 750 duizend euro daarvoor opzij. Vanaf dat moment ging de stichting zelf organisaties benaderen en konden vanuit 'het veld' aanvragen voor projecten bij de stichting worden ingediend. In principe was het geld bedoeld voor Amsterdam, maar ook daarbuiten zijn uiteindelijk projecten meegefinancierd. In totaal hebben rond 120 projecten steun ontvangen. Daarnaast werd via het Mondriaan Fonds ook nog 240 duizend euro gereserveerd voor projecten over het slavernijverleden. Vier van de acht gehonoreerde activiteiten vonden eveneens plaats in Amsterdam (Scheepvaartmuseum, Tropenmuseum, Bijzondere Collecties UvA, Theatre Embassy Amsterdam).

Doel: aandacht voor het slavernijverleden vasthouden

Nu is de tijd aangebroken om terug te kijken naar wat het herdenkingsjaar heeft opgeleverd en de vraag te stellen hoe kan worden voorkomen dat de (Amsterdamse) aandacht voor het slavernijverleden niet meer verdwijnt. Hoe kan het slavernijverleden (meer) deel uitmaken van het collectief bewustzijn in Amsterdam, net zoals de Gouden Eeuw en de Holocaust daar deel van zijn. Hoe kan het worden verankerd, dan wel geborgd?

Dat waren de vragen die de Amsterdamse wethouder voor Diversiteit en Integratie Andrée van Es zichzelf stelde nadat ze een actieve rol in het herdenkingsjaar had gespeeld en een groot aantal activiteiten had bijgewoond. Bij de toekenning van de subsidie aan de stichting had ze al gesteld: "Het herdenken van slavernij blijft actueel. Voor veel Amsterdammers is het slavernijverleden verweven in hun persoonlijke geschiedenis. In de stad zie je deze geschiedenis terug in kunst, architectuur en literatuur. De geschiedenis van de slavernij is dus ver weg en tegelijkertijd nabij. We herdenken ieder jaar opnieuw, ook om vooruit te kijken en lessen te trekken voor de toekomst."⁴ Die toekomst is nu aangebroken. Vandaar dat de wethouder zo snel mogelijk lessen uit 2013 wilde trekken en aanbevelingen wilde krijgen hoe dit thema vast te verankeren is in de Amsterdamse gemeenschap.

2 Ineke Mok, 'Juf was dat echt zo?' Lessen over slavernij in het Amsterdams voortgezet onderwijs (Gemeente Amsterdam, DMO, April, 2011).

3 Overige bestuursleden van de stichting waren: Edward Asscher (penningmeester en secretaris), John Leerdam, Franc Weerwind, Joyce Overdijk-Francis, Roelof Koops, Harry van Waveren en Marian Markelo.

4 Persbericht 27 juni 2012 [<http://www.amsterdam.nl/@535257/pagina/>].

De belangrijkste vragen en gesprekspartners

Voor dit doel heeft de wethouder professor doktor Alex van Stipriaan, hoogleraar Caraïbische geschiedenis aan de Erasmus Universiteit benaderd om zo spoedig mogelijk met een verkennend onderzoek en aanbevelingen te komen.⁵ De concrete vragen waren:

- Wat heeft het herdenkingsjaar 2013 opgeleverd?
- Wat dient daarvan te blijven, wat werd gemist?
- Wat is het kennisniveau in Amsterdam over dit thema?
- Wat zou er nog moeten gebeuren, hoe en waar kan het thema worden verduurzaamd (borging) en waar kan meerwaarde worden gewonnen door mogelijke samenwerking (synergie)?

Naast bureauresearch is dit onderzoek in hoge mate gebaseerd op een viertal brainstorm met organisaties en individuen actief op het gebied van slavernij⁶ en een aantal individuele gesprekken. Het veld werd verdeeld in vier sectoren: 1) Erfgoed

en Wetenschap; 2) Kunst en Cultuur; 3) Onderwijs en Educatie; 4) Communicatie. In totaal hebben 35 organisaties deelgenomen evenals een aantal onafhankelijke experts(zie bijlage). Selectie vond plaats op basis van expertise in één van de vier velden, inzet in 2013, vertegenwoordiging van de generaties evenals spreiding van het hele spectrum van geïnstitutionaliseerd tot *grass roots*.

Uit de gesprekken is een groot aantal observaties en analyses van het herdenkingsjaar 2013 gekomen, evenals een groot aantal aanbevelingen. Deze lopen uiteen van zeer particulier en praktisch tot en met heel algemeen en (nog) theoretisch. Niettemin zijn ze interessant genoeg om in enigszins compacte vorm te presenteren in een bijlage. In de hoofdtekst van dit verslag zullen we ons beperken tot de belangrijkste aanbevelingen over wat, hoe en waar het slavernijverleden geborgd moet worden in Amsterdam. Maar eerst moeten we daarvoor terugkijken.

⁵ Voor organisatie, verslaglegging van- en meedenken over e.e.a. is de hulp ingeroepen van drs. Dineke Stam van Netwerk Cultuur & Co.

⁶ Tot het slavernij-onderwerp wordt ook alles gerekend dat wordt verstaan als hedendaagse erfenissen van de slavernij.

Het slavernijverleden in Amsterdam vóór 2013

Vanaf de eeuwwisseling is er in toenemende mate door onder meer cultuurinstellingen in Amsterdam aandacht besteed aan het Nederlandse slavernijverleden. Daardoor is het aantal mensen dat kennis neemt van dit onderwerp groeiende en vindt daarnaast ook verbreding plaats. Wie twintig jaar geleden iets over de slavernij te weten wilde komen, moest daarvoor zelf hard op zoek in de grote openbare en wetenschappelijke bibliotheken. Daar is enigszins verandering in gekomen, al is de informatie hierover nog altijd weinig structureel, gefragmenteerd en teveel afhankelijk van specifieke personen om te kunnen spreken van een brede verankering van de geschiedenis van het slavernijverleden in Amsterdam.

De meest structurele en publieke uitingen met betrekking tot het slavernijverleden in Amsterdam zijn: de herdenking sinds 1993 op 30 juni op het Surinameplein, en sinds 2003 het Monument van Besef op die plek; het Nationaal Monument Slavernijverleden in het Oosterpark (sinds 2002) en de jaarlijkse herdenking en Ketikotifestival in het Oosterpark op 1 juli; het standbeeld van Anton de Kom aan het gelijknamige plein in Zuidoost (sinds 2006); de plaquette aan de burgemeesterswoning op de Keizersgracht (sinds 2005); en de vaste slavernijopstelling in het Tropenmuseum (sinds 1999).

Daarnaast waren van 2002 tot 2012 vaste exposities over het slavernijverleden te zien in het gebouw van NiNsee plus jaarlijks kleinere, tijdelijke exposities, zoals *Kind aan de Ketting* (2010). Tienduizenden Amsterdamse scholieren hebben deze exposities bezocht. Sinds 2012 heeft NiNsee echter geen publieksruimte meer.

Amsterdam heeft sinds de eeuwwisseling ook vele tijdelijke tentoonstellingen geherbergd over de slavernij. Zo toonde het Scheepvaartmuseum de expositie *Slaven en Schepen*, het Amsterdam Museum presenteerde *Suiker*, in Foam was *De Boom van Vergetelheid te zien*, de Artotheek Zuidoost had meerdere kunstexposities rond het thema met als belangrijkste *De Kleine Geschiedenis van de slavernij: Sporen in Amsterdam* en Galerie Nola Hatterman gaf

vaak ruimte aan Surinaamse kunstenaars die op het thema slavernij reflecteerden.

Er zijn in de loop van het afgelopen decennium veel culturele evenementen rondom slavernij georganiseerd in de stad. Zo stond in 2002 op de NDSM-werf het theaterspektakel: *Het Slavernij Moment Nu* en Imagine IC organiseerde allerlei events, waaronder *Back to the Roots*, een project in Samenwerking met het Tropenmuseum en NiNsee. Ook waren in verschillende grote en kleinere theaters voorstellingen te zien over onder meer *Jacobus Captein (De Kleur van Drees)*, *John Stedman*, *Susanna Duplessis*, *Boni*, *Baron & Joli Coeur*, *De Stille plantage*, de drie verschillende *Doe*-producties van Thea Doelwijt, of de jeugdvoorstelling *Jalaani en het slot*. En dan waren er nog de danstheaterproducties van Untold en verschillende theaterproducties van Cosmic, De Nieuw Amsterdam, of Made in Da Shade die refereerden aan (de effecten van) de slavernij. Er kwamen routekaarten en wandelingen langs slavernijlocaties in de stad en er zijn vele tientallen lezingen, debatten, gastcolleges en boekpresentaties georganiseerd in onder meer NiNsee, de Rode Hoed, de Balie, Podium Kwakoe, Festival Kwakoe, Vereniging Ons Suriname, de Openbare Bibliotheek (OBA), Tropentheater en Pakhuis de Zwijger. De regionale media, zoals het Parool, AT5, Mart Radio, SALTO hebben bovendien met enige regelmaat mate aandacht besteed aan het slavernijverleden en de hedendaagse effecten daarvan.

Amsterdam telt binnen haar grenzen het grootste aantal wetenschappelijk onderzoekers en docenten die zich bezighouden met het Nederlands slavernijverleden en de erfenis daarvan. NiNsee stelde zelfs een bijzondere leerstoel Slavernij in aan de Universiteit van Amsterdam (UvA). Al deze wetenschappers publiceren regelmatig over het thema en zijn op verschillende manieren ook maatschappelijk betrokken. Een belangrijk onderzoek werd in 2011 verricht in opdracht van de Gemeente Amsterdam, Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling, naar de aanwezigheid van het thema

⁷ De hier volgende opsomming is geenszins uitputtend. Het laat alleen de breedheid zien.

⁸ Ineke Mok, 'Juf was dat echt zo?' Lessen over slavernij in het Amsterdams voortgezet onderwijs (DMO, April, 2011).

slavernij in het Amsterdamse Voortgezet onderwijs.⁸ De centrale vraag van deze survey luidde: 'Hoeveel aandacht besteden geschiedenisdocenten in het Amsterdamse voortgezette onderwijs aan het slavernijverleden in het bijzonder in Suriname, op de Nederlandse Antillen en Aruba?' Het is belangrijk om iets uitgebreider bij de uitkomsten daarvan stil te staan, omdat onderwijs de belangrijkste motor is in de verankering van het slavernijverleden in het collectief bewustzijn van de samenleving. De opmerking, die nog steeds heel vaak in debatten over slavernij gemaakt wordt: 'er staat niets in de schoolboekjes over het Nederlands slavernijverleden', blijkt niet te kloppen. Vaak is dat gevoel gebaseerd op (eigen) ervaringen van langer geleden, toen dat inderdaad veel vaker het geval was. Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat de hedendaagse aandacht in de schoolboeken voldoende zou zijn, maar van uitsluiting is geen sprake.

Een onderzoek naar de vier meest gebruikte geschiedenismethodes in het basisonderwijs van rond 2000⁹ liet zien dat alle vier aandacht besteedden aan het Nederlands slavernijverleden en dat het onderwijs op dit onderwerp ook, in vergelijking met wat ouders en grootouders kregen voorgeschoteld, substantieel was toegenomen.

In het voortgezet onderwijs zijn geschiedenismethodes te onderscheiden die het meeste gebruikt worden. Een kanttekening hierbij is dat alleen leerlingen in de basisvorming, dat wil zeggen de eerste twee klassen van het vmbo en de eerste drie van de havo en het vwo, verplicht twee uur per week geschiedenis krijgen. In alle vier methodes komt het slavernijverleden aan de orde, maar wel in wisselende mate, blijkt uit het rapport van Ineke Mok.¹⁰

Nog veel belangrijker dan het gebruikte boek blijkt echter de inzet van de docent. Diens aandacht – of gebrek daaraan – is grotendeels bepalend of en hoe leerlingen met het thema te maken krijgen, en of dat dus ook kan beklijven. Uit een survey onder 16 Amsterdamse geschiedenisdocenten in de basisvorming van het voortgezet onderwijs blijkt hoe enorm groot de invloed van de docent is (zie bijlage). Het aantal aan slavernij

gespendeerde lesuren loopt uiteen van minder dan één tot maar liefst twaalf. Saillant detail, de eerste is een in hoge mate witte school en de laatste wellicht de meest diverse middelbare school van Amsterdam. Ook het Marcanti College en het Berlage Lyceum zijn tamelijk etnisch diverse scholen en besteden respectievelijk tien en meer dan acht uur aan het onderwerp. Hoe zwarter de school hoe meer er vanuit wordt gegaan dat slavernijgeschiedenis een rol speelt in het onderwijs. Maar dat beeld is toch genuanceerder, want het zeer diverse Hervormd Lyceum West¹¹ besteedt maar twee lesuren binnen het curriculum aan het thema, terwijl de respondent van het zeer witte Vossius Gymnasium meer dan het dubbele tot zelfs vier maal zoveel tijd aan dit onderwerp besteedt. Zij het dat de aandacht nogal op de slavernij in de VS is gericht. Wel bleek uit het onderzoek dat docenten met een achtergrond in één van de Nederlandse voormalige koloniën eerder geneigd waren meer aandacht aan het thema te schenken dan hun witte collega's.

In hetzelfde onderzoek werd de docenten ook gevraagd in hoeverre erfenissen van de slavernij aan bod kwamen, waarbij ze zelf mochten bedenken wat ze daaronder verstonden. De meesten konden niets met deze vraag en kwamen niet verder dan dat het de samenstelling van de bevolking in de betrokken landen had beïnvloed en een enkeling noemde het slavernijmonument. Culturele en mentale erfenissen werd door niemand genoemd.

Al met al lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat de aandacht voor het slavernijverleden en zijn hedendaagse erfenissen in Amsterdam de laatste jaren zeker is toegenomen, maar dat dit nog weinig garantie biedt voor een structurele inbedding in het Amsterdamse bewustzijn. Het hangt erg af van de individuele betrokkenheid bij het onderwerp van instellingshoofden, conservatoren en programmeurs. Wat betreft het onderwijs staat het in de boeken, maar of het onderwerp op een substantiële wijze wordt opgepakt, hangt in belangrijke mate af van de interesse van de individuele docent.

9 *Een zee van tijd; Bij de tijd; Wijzer door de tijd; De grote reis.* Zie: Lucia Hogervorst, Is de slaaf slecht bedeed in het onderwijs? : een onderzoek naar beeldvorming rond slavernij in de naoorlogse Nederlandse geschiedenisboekjes. In: *Oso, Tijdschrift voor Surinamistiek* 25: 2 (2006), 56-67.

10 De vier methodes zijn: *Feniks, Geschiedenis Werkplaats, Memo en Sprekend Verleden.* De kwantitatieve analyse toont aan dat op Feniks na slavernij aan bod komt bij verschillende tijdvakken. Het perspectief is niet altijd Europees of Amerikaans. In Feniks komt het Nederlands slavernijverleden nauwelijks voor het voetlicht, in de andere drie wel, veelal over meerdere pagina's.

11 Hier dient wel opgemerkt dat de diversiteit op deze school vooral bestaat uit Turks- en Marokkaans-Nederlandse leerlingen, van wie evenmin wordt verondersteld dat ze veel belangstelling hebben voor het slavernijverleden en veel minder uit Surinaams- en Antilliaans-Nederlandse leerlingen.

2013: Het slavernijverleden herdacht, de afschaffing gevierd

Evaluatie herdenkingsjaar

Het jaar 2013 was in meerdere opzichten een belangrijk jaar voor Amsterdam. Het stond in het teken van diverse mijlpalen. Zo werd het gerenoveerde Rijksmuseum in 2013 heropend, vierde Artis haar 175-jarige bestaan en bestonden de Amsterdamse grachten vierhonderd jaar. Het was de bedoeling dat ook de slavernijherdenking deel uit maakte van het bredere programma. Bij de twee eerstgenoemde is er nauwelijks sprake geweest van synergie met de slavernijherdenking. Met de grachtenverjaardag was dat meer het geval. In tochten op en langs de grachten kregen beide herdenkingen aandacht, evenals in specifieke grachtenpanden (Geelvinck-Hinlophenhuis, Coymanshuis). Voor het overige hadden de verschillende vieringen en herdenkingen weinig met elkaar van doen of meerwaarde voor elkaar.

Uit de gesprekken met vele tientallen Amsterdammers over het welslagen van het herdenkingsjaar van het slavernijverleden spreekt over het geheel genomen in de eerste plaats trots dat voor het eerst dit onderwerp zozeer in de belangstelling heeft gestaan en dat er in relatief korte tijd zoveel is gerealiseerd. De vraag is of daarmee ook de doelstelling van het jaar is gerealiseerd. Die was door de Stichting Herdenking Slavernijverleden 2013 als volgt geformuleerd:

“Het slavernijverleden en hedendaagse vormen van slavernij onder de aandacht [te] brengen van een groot publiek. Doel van de herdenking is stil te staan bij het gezamenlijk verleden van alle Nederlanders met betrekking tot de slavernij en vooruit te kijken naar kansen en mogelijkheden voor verdere emancipatie en integratie. De

eigen kracht en de culturele diversiteit van mensen met een slavernijverleden staan daarbij centraal. Verbreding van kennis en verdieping van inzicht moeten leiden tot meer verbondenheid en samenhangigheid tussen alle Nederlanders en daarmee tot bundeling van krachten voor een gezamenlijke slavernijvrije toekomst.”¹²

Bij velen die zich al jaren met dit onderwerp bezighouden waren de verwachtingen ten aanzien van 2013 hoog gespannen. Vaak te hoog, want ondanks alle inspanningen kan een onderwerp dat zo lang geen deel heeft uitgemaakt van het bewustzijn van de meeste Nederlanders natuurlijk nooit van het ene jaar op het andere bij hen van primair belang worden. Dat zal altijd een gradueel proces zijn. Toch heeft er zeker bij grotere groepen Amsterdammers een verbreding en verdieping van kennis over het slavernijverleden voorgedaan gezien de vele, tienduizenden die één of meerdere tentoonstellingen of andere aan het slavernijverleden gerelateerde evenementen hebben bijgewoond. Het is moeilijk voor te stellen dat zij daarvoor alles al wisten. Veel onderzoek is er (nog) niet gedaan. Maar een voorlopige survey onder de bezoekers van de tentoonstelling Zwart & Wit in het Tropenmuseum laat zien dat er inderdaad nieuwe bezoekersgroepen op het onderwerp afkwamen en dat de leerervaring in deze tentoonstelling werd gewaardeerd met gemiddeld een 8, wat hoog is.¹³

Uit de gesprekken met onze respondenten in de brainstorm bleek dat de basiskennis over het slavernijverleden bij de meeste Amsterdammers niet erg groot is, vaak zelfs ronduit slecht. Dat betekent dat daar waar iets werd georganiseerd de kennis al gauw

12 <http://www.herdenkingslavernijverleden2013.nl/herdenking-en-viering.html>

13 Uit deze random survey (n=138) bleek dat ruim driekwart van de respondenten uit Nederlandse Nederlanders bestond en bijna een kwart uit Nederlanders met een andere of gemixt achtergrond, bijna een derde daarvan Surinaams of Antilliaans. Ook was bijna tweevijfde van de respondenten jonger dan 30 jaar. Kortom, een heel andere samenstelling dan het normaal oudere en veel wittere publiek. Bovendien waardeerden ze de leerervaring in Zwart & Wit gemiddeld met een 8:

Variabele	Leerervaring
Ik ben me bewust geworden over de geschiedenis tussen 'zwart' en 'wit'	0,88
Ik ben meer gaan nadenken over (mijn eigen positie binnen) 'zwart' en 'wit'	0,86
Ik heb gemerkt dat bepaalde dingen anders in elkaar zitten dan ik altijd dacht	0,81
Ik heb inzicht gekregen in denkbeelden en meningen over 'zwart' en 'wit'	0,79
Ik heb verrassende nieuwe dingen ontdekt	0,77
In de tentoonstelling zitten elementen die me persoonlijk raken	0,66

Ongepubliceerd publieksonderzoek Zwart & Wit door Georgette van Uden (januari 2014)

exponentieel toenam, althans als men ervoor open stond. Want bij dat laatste ligt ook een deel van het probleem. Een aanzienlijk deel heeft nooit (veel) over het onderwerp gehoord, maar wil er ook niet over horen. Daar valt dus nog een wereld te winnen. Alle activiteiten hebben de kracht in eigen kunnen en ook de verbondenheid tussen witte en zwarte Amsterdammers zeker gestimuleerd, of op z'n minst een gesprek of dialoog op gang gebracht. Tegelijk liet de vaak grove discussie over Zwarte Piet zien hoe ver grote groepen mensen nog van elkaar afstaan en niet eens bereid zijn naar elkaar te luisteren. In die context was het eigenlijk verheugend om te zien dat twee anti-Pietdemonstraties in feite rimpelloos verliepen. Ook is positief te noemen dat zowel de Amsterdamse burgemeester als de voorzitter van de Amsterdamse Stichting Sinterklaasintocht nadrukkelijk de dialoog wilden openhouden en de eerste summere veranderingen als een begin wilden zien.

Waarschijnlijk de allerbelangrijkste verworvenheid van 2013 is de constatering dat er nog heel veel moet gebeuren om de slavenhandel en de erfenis hiervan echt een gedeeld thema te laten worden, maar dat er genoeg draagvlak en creatief vermogen is om de start die nu gemaakt is door te zetten. De belangrijkste voorwaarden daarvoor zijn een goede organisatorische infrastructuur en steun om de vereiste middelen te verwerven. De belangrijkste focus is educatie.

Wat is er gebeurd?¹⁴

Vrijwel iedere instelling of elk individu welke in het decennium voor 2013 al activiteiten op het thema had ontplooid deed dat in 2013 opnieuw, meestal zelfs nog wel wat groter of intensiever. Alleen NiNsee, dat spin in het web had moeten zijn in het herdenkingsjaar, verloor vlak daarvoor de subsidie van de nationale overheid. Daardoor moest het vertrekken uit zijn behuizing, werd de permanente tentoonstelling over slavernij

afgebroken. Met subsidie van de gemeente Amsterdam konden met de zeer kleine resterende staf enkele kamers worden betrokken in Stadsarchief Amsterdam.

NiNsee volbracht in 2013 twee belangrijke projecten. Het was verantwoordelijk voor de nationale herdenking en viering van Keti Koti op 1 juli in het Oosterpark in Amsterdam. Daarnaast had NiNsee een opdracht gekregen van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid om een educatieve website te maken over slavernij. Dat werd de website *slavernijenijj.nl*¹⁵ die sinds zomer 2013 in de lucht is. Het wankele voortbestaan van NiNsee staat een continu interactief management van deze website – cruciaal voor het succes – helaas wel in de weg.

Musea

In 2013 heropende het Rijksmuseum, na jaren van verbouwing en herinrichting. Na het wegvallen van een nieuw Nationaal Historisch Museum is dit weer het enige nationale historisch museum. De slavernijgeschiedenis heeft in dit museum slechts zeer een summere plaats gekregen, namelijk in de afdeling Overzee. Daardoor ontstaat het beeld dat het slavernijverleden geen belangrijk onderdeel van de nationale geschiedenis is.

De andere musea die al eerder aandacht aan het slavernijverleden hadden geschonken – Amsterdam Museum, Scheepvaartmuseum en Tropenmuseum – deden dat dit jaar opnieuw. De twee eerst genoemde musea richtten zich expliciet op het verleden, maar hielden zich in hun omringende programma's ook bezig met de erfenis van dat verleden. Interessant was de aanpak van het Amsterdam Museum dat in de tentoonstelling over de Nederlandse Gouden Eeuw bij objecten en schilderijen een 'tegenverhaal' vertelde over de onzichtbare relatie die zo'n object heeft met de slavernij: *De Zwarte Bladzijde van de Gouden Eeuw*.¹⁶ Het Scheepvaartmuseum nam de dramatische geschiedenis van een specifiek

14 Deze beschrijving is zeker niet uitputtend, maar geeft wel de grote lijnen, bijzonderheden en publiekstrekkingen weer waar de aandacht in 2013 naar toe is gegaan.

15 <http://www.slavernijenijj.nl/>

16 "De Zwarte Bladzijde van de Gouden Eeuw legt de focus op de rol van Amsterdam in slavenhandel en slavernij. Het spoor loopt langs verschillende objecten, die direct of indirect een relatie hebben met het slavernijverleden. Het spoor wordt aangeduid met kleurrijke angisa's (Surinaamse hoofddoeken voor vrouwen). Met historische informatie en hedendaagse uitspraken van nazaten van slaven wil het museum graag bijdragen aan meer aandacht voor het slavernijverleden."

17 "Uitgangspunt van de tentoonstelling is het aangrijpende verhaal van slavenschip Leusden, dat in 1738 verging in Suriname. Historicus Leo Balai schreef er een boek over. Hij is degene die je uitnodigt om zelf op onderzoek te gaan. Je maakt kennis met verschillende mensen aan boord, zowel bovendecks als benedendecks. Gaandeweg leer je over de economische achtergrond van de slavenhandel en ervaar je hoe het leven was aan boord van een slavenschip. De tentoonstelling daagt bezoekers uit om na te denken over de vraag of de slavernij wel echt voorbij is. Aan het einde van de tentoonstelling biedt het museum de ruimte aan bezoekers om met elkaar in gesprek te gaan over dit thema."

slavenschip tot uitgangspunt en maakte dit tot een bijna persoonlijke belevenis in *De Zwarte Bladzijde*.¹⁷

Het Tropenmuseum deed het andersom en richtte zich in *Zwart & Wit* expliciet op de erfenis van het slavernijverleden, door de bezoeker heel persoonlijke vragen te stellen over de eigen positie in deze samenleving.¹⁸

Het grachtenhuismuseum Geelvinck-Hinlopen besteedde voor het eerst aandacht aan de slavernij met een expositie *Swart op de Gracht*.¹⁹ De eerste bewoner van het huis, Albert Geelvinck was medeoprichter van de Sociëteit van Suriname en handelde in Afrikanen.

Ook voor het eerst richtte de afdeling Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek van de UvA, die veel oude werken over Suriname en de Antillen in bezit heeft, een op slavernij gerichte tentoonstelling in: *Slavernij Verbeeld*. Extra bijzonder was de aparte selectie daarin gemaakt door Jörgen Raymann en zijn dochter Melody.²⁰ De Amsterdamse Surinamica verzamelaar Carl Haarnack werkte mee aan deze en andere exposities.

Stadsarchief Amsterdam, dat een groot aantal particuliere, notariële en overheids-archieven uit de slavernij herbergt, maakte eveneens een documentententoonstelling over *Amsterdam en Slavernij*.²¹ Bovendien werd een website onder dezelfde naam geopend waarop te zien is wat voor soort documenten met betrekking tot de slavernij dit archief in huis heeft.²² In Imagine IC maakten jongeren naar aanleiding hiervan een presentatie *Spoken Slavery*. Ook de relatie tussen beeldende kunst en het thema slavernij werd getoond in een tentoonstelling in CBK Zuidoost: *Gedeelde*

Erfenis: Slavernijverleden in de kunst.²³

De bezoekersaantallen van al deze tentoonstellingen, waarvan enkele dus nog lopen, zullen op basis van schattingen tegen de 200 duizend lopen.²⁴

Theater

In allerlei grote en kleine (muziek)theaterproducties is de slavernij of zijn erfenissen aan bod gekomen. Een greep uit het aanbod in het herdenkingsjaar: een opera in het Papiamentu *Katibu di Shon*, de toneelstukken *Rebelse Vrouwen* en *Op Zoek Naar Oom Tom*, het danstheater *Obia*, de musicals *Geen liefde zonder vrijheid* en *Op weg naar vrijheid*, het kindertheaterstuk *Verkocht* en de theatrale performance *Exhibit B*. Ook zijn er nog vele, vaak eenmalige optredens geweest met *spoken word*, voordracht en kleinere theaterproducties.

Educatie

Gedurende het jaar zijn er meerdere projecten geweest die op het onderwijs waren gericht. Sommige daarvan bestonden al, zoals bijvoorbeeld de gastlessen van *Untold*, van *MiraKa*, of van het *Centrum 30 juni - 1 juli*. Andere waren nieuw, maar kunnen ook na 2013 worden voortgezet, zoals het door Patty Gomes samengestelde lespakket *Geschiedenis van de Nederlandse slavernij*, het videoclip project van *Holy Animatie*, of *DoReMixMax, speuren naar het slavernijverleden via muziek* van CineMusica. Ook werden bij veel van de tentoonstellingen educatieve programma's ontwikkeld, die soms ook op school gebruikt kunnen worden en was er de scholen fotowedstrijd *Picture This*, die ook in 2014 weer gehouden zal worden.

Een andere vorm van educatie en uitwissel-

18 "Wie is wit en wie is zwart? Wie bepaalt dat eigenlijk? En wat heeft het slavernijverleden daar dan mee te maken? 150 jaar na de afschaffing van de slavernij confronteert het Tropenmuseum zijn bezoekers met deze en andere vragen in de tentoonstelling *Zwart & Wit*. Persoonlijke verhalen, foto's, video's, hedendaagse kunst en historische documenten geven een beeld van de manier waarop zwart en wit in Nederland met elkaar leven en naar elkaar kijken. In de tentoonstelling, tijdens evenementen en online kunnen bezoekers hun mening geven over wat het slavernijverleden voor hun eigen identiteit en levensloop betekend heeft."

19 Museum Geelvinck-Hinlopen toont een gedeeld verleden en heden, dat de herdenking van de afschaffing van de slavernij in Suriname en de Antillen 150 jaar geleden met de viering van 400 jaar Amsterdamse grachtengordel combineert.

20 "Slavernij verbeeld" belicht slavernij van de oudheid tot en met de afschaffing van de Nederlandse slavernij in 1863. De nadruk ligt op slavernij in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw in de Nederlandse cultuur en in de voormalige kolonie Suriname. Een bijzondere bijdrage aan de expositie leveren Jörgen Raymann en zijn dochter Melody, studente geschiedenis aan de UvA. Zij presenteren Raymanns keuze: een selectie van tien spraakmakende objecten uit de tentoonstelling die in een compilatie van video-interviews worden toegelicht. Daarvoor bezochten zij de verzameling van Kenneth Boumann. Ook gingen zij de straat op om Amsterdammers te bevragen over hun kennis over het slavernijverleden."

21 "Het Stadsarchief Amsterdam toont verhalen en niet eerder gepubliceerde documenten (!) uit de archieven van de stad, van families en van handelshuizen. Amsterdamse notarissen maakten de koopcontracten op waarin de slavenhandel geregeld werd."

22 "Van plantage-inventarissen, ongepubliceerde manuscripten tot ooggetuigen van mishandeling aan boord van slavenschepen. Naast een overzicht is deze website tevens bedoeld als startpunt voor verder onderzoek naar de slavenhandel en slavernij in de Amsterdamse archieven." [http://www.amsterdam-slavernij.nl]

23 Deelnemende kunstenaars waren Sara Blokland, Nardo Brudet, Frank Creton, Brian Coutinho, Ken Doorson, Jeannette Ehlers, Antonio Jose Guzman, Remy Jungerman, Patricia Kaersenhout, Iris Kensmil, Renée Koldewijn, Carla Kranendonk, Charl Landvreugd, Runny Margarita, Tirzo Martha, Helen Martina, Henny Overbeek, Hector Raphaela, Brett Russel, George Struikelblok.

24 Half februari had *De Zwarte Bladzijde* in het Scheepvaartmuseum al 100.000 bezoekers getrokken (mededeling van de directeur).

ling vormden de vele lezingen, gastcolleges, symposia, debatten en gesprekken die op een groot aantal plekken in de stad zijn gehouden, van huiskamers tot universiteitscollegezalen en van De Balie, het Tropeninstituut, en Spui 25 tot buurthuis en sportkantine.

Een geheel eigen vorm van educatie, interactie en dialoog vormden de Ketu Kotu Tafels het hele jaar door en op verschillende plaatsen in de stad. Groepsgewijs werden hierbij gesprekken gevoerd tussen Amsterdammers over de slavernij en wat dat met het heden te maken heeft.

Daarnaast zijn er stadswandelingen en boottochten georganiseerd, onder meer door Black Heritage Tours van Jennifer Tosch en door het Amsterdam Museum.

Ook tot educatie kunnen diverse boekpresentaties gerekend worden, met als specifiek Amsterdams element natuurlijk de studie van Leo Balai: *Amsterdam en de slavenhandel*. Niet specifiek voor Amsterdam, maar wel leerzaam waren en zijn de websites *slavernijenij.nl* van NiNsee die op een middelbare school werd gelanceerd en *Slavenhandel in de Atlantische wereld*, waaraan ook NiNsee en het Tropenmuseum hebben meegewerkt.

En tegelijk waren in verschillende Amsterdamse bioscopen de films *Hoe duur was de suiker*, *Tula the Revolt* en de documentaire over het slavenchip *De Leusden* te zien.

Wetenschap

De concentratie van wetenschappers die zich bezighouden met (erfenissen van) slavernij is nergens in Nederland zo hoog als in Amsterdam. Deze wetenschappers zijn werkzaam aan één van de in Amsterdam gevestigde universiteiten of wetenschappelijke instellingen, of wonen hier. De UvA kent zelfs een door NiNsee ingestelde bijzondere leerstoel slavernijstudies. In totaal gaat het minimaal om zo'n 15 gepromoveerde onderzoekers, of onderzoekers op weg naar promotie.²⁵ De meesten van deze wetenschappers zijn ook buiten hun instituten zeer actief en vinden elkaar in verschillende gremia. Bijvoorbeeld als wetenschappelijk adviseurs van NiNsee of tot voor kort zelfs werkzaam daar, in seminars, lezingen en debatten. Vrijwel allemaal hebben ze in het herdenkingsjaar opgetreden voor een groter

publiek en hun kennis gedeeld. Heel bijzonder is het project *Mapping slavery* op initiatief van Dienne Hondius verbonden aan de Vrije Universiteit (VU), waarin een aantal Nederlandse historici samenwerken. Dit project werd vlak voor het herdenkingsjaar gelanceerd. Hierin worden de fysieke sporen van het slavernijverleden in kaart gebracht en via Google maps publiek gemaakt, met name plekken waar slaveneigenaren hebben gewoond of waar een directe link met de slavernij te vinden is. Dit project begon met het traceren van de Amsterdamse woonhuizen van zo'n tachtig slavenhouders die in 1863 werden gecompenseerd voor het verlies van hun bezit.²⁶ Het onderzoek wordt nu naar heel Nederland uitgebreid. Ook is Hondius bezig een studieceterum voor slavernij aan de VU op te richten. Musea en erfgoedinstellingen hebben in 2013 zeer goed de weg naar wetenschappers weten te vinden en vice versa. Het museumnetwerk slavernij, waarin men elkaar informeerde over tentoonstellingsprojecten werden dan ook door vertegenwoordigers van beide groepen bezocht. Een initiatief dat zeker bestendiging en navolging verdient.

Media

In de media is behoorlijk wat aandacht aan het herdenkingsjaar besteed. Als ik mezelf als criterium neem, dan ben ik in 2013 vijftien keer geïnterviewd door de geschreven pers, 21 keer door radiostations en 10 keer door een tv-programma. Van deze 46 aandachtsmomenten van de pers, waren er 15 van Amsterdamse media zoals AT5, Het Parool en Mart Radio. Nieuw was ook de NOS coverage in twee uitzendingen over de Ketu Kotu-herdenking en -viering vanuit het Oosterpark. Beide trokken ruim 400 duizend kijkers.

Aandacht was er dus zeker, maar het was allemaal nogal verbrokkeld, niet ingebed in een grotere aanpak, zoals dat bijvoorbeeld bij de 4 mei herdenking en 5 mei viering wel meer het geval lijkt te zijn. Daarin zal een rol spelen dat media altijd een actuele aanleiding willen om iets te doen. Dus als het programma over een heel herdenkingsjaar verspreid is, zal ook de media-aandacht verspreid zijn. Alleen rond 1 juli kwam het allemaal samen.

25 Hierbij valt te denken aan namen als Dienne Hondius, Stephen Small, Guno Jones, Aspha Bijnaar, Francio Guadeloupe, Marcus Balkenhol, Suzan Zijlstra, Kwame Nimako, Karwan Fatah-Black, Leo Balai, Wayne Modest, Susan Legêne, Dirk Tang, Pepijn Brandon, Alex van Stipriaan.

26 Zie <https://maps.google.nl/maps/ms?msid=20075370352338535304.0004c09f33f8358801212&msa=0&hl=nl&ie=UTF8&ll=52.372874,4.894152&0.043441,0.077162&t=m&z=14&vpsrc=1&dg=feature>

Terugkijkend op 2013

Zoals gezegd is voor dit rapport met ruim veertig mensen teruggekeken op het herdenkingsjaar in Amsterdam. Allen waren in 2013 in zeer verschillende velden actief op het slavernijthema. Hierna volgen hun bevindingen. Vanwege de beperkte tijd voor dit onderzoek (januari en februari 2014) was het onmogelijk om serieuze kwantitatieve metingen en toetsingen te verrichten. Heel veel is bovendien door de grote diversiteit aan initiatieven en organisatoren ook niet bijgehouden. Dat is overigens een aanbeveling voor de toekomst; om zoveel mogelijk bezoekers- en impactonderzoek te laten doen door de initiatiefnemers zelf, hoe kleinschalig of simpel ook.

Hierna gaat het dus vooral om de richting en kwalitatieve inhoud van de commentaren. Toch zit er ook wel een kwantitatief element in. Sommige elementen werden door veel van de gesprekspartners naar voren gebracht en vervolgens door de overgrote meerderheid van de overige gesprekspartners onderschreven. Bijvoorbeeld het belang van beter onderwijs over het slavernijverleden en de gevolgen hiervan voor de huidige samenleving. In zo'n geval wordt de term 'iedereen' of 'vrijwel iedereen gehanteerd'. Als een bepaalde observatie door ongeveer een derde tot de helft van de gesprekspartners wordt onderschreven, wordt hierna de term 'velen' gebruikt. Als een observatie van minder dan een derde van de gesprekspartners komt, dan spreken we in dit geval van 'sommigen'.

Verder worden hierna veel kritische opmerkingen gemaakt. Dat neemt niet weg dat eerst en vooral iedereen positief was over het feit dat er in Amsterdam zoveel was gerealiseerd en dat hierdoor een *point of no return* lijkt te zijn ontstaan. Er was zelfs zoveel te doen in 2013 dat niemand alles heeft kunnen zien of meemaken en slechts enkelen heel veel. Bovendien speelden de activiteiten zich af in zeer verschillende omgevingen: witte instellingen²⁷ (onder meer musea, theaters), zwarte plekken (zoals in Zuidoost, Real Sranang), mix-plekken (bijvoorbeeld Bijlmer Parktheater, Ketu Koti Tafels, onderwijsinstellingen). Tussen die plekken speelt bovendien ook nog een

klasse- en generatieonderscheid. Het staat buiten kijf dat de meest witte plekken, tijdens aan slavernijgerelateerde activiteiten een veel diverser aanzien hadden dan gebruikelijk. Omgekeerd lijkt dat minder te zijn opgegaan: zwarte plekken werden niet eveneens veel diverser tijdens slavernijherdenkingen.

Hoe dan ook betekent dit dat, ondanks de klacht van sommigen dat nogal eens 'the usual suspects' aanwezig waren, er alleen op basis van deze observaties geconcludeerd kan worden dat '2013' een welkom initiatief was en dat er een groot en divers publiek is bereikt.

Voor wie?

Voor wie doe je het? Lang niet iedereen die in 2013 een aan het slavernijverleden gerelateerde activiteit organiseerde, heeft zichzelf die vraag vooraf ook bewust gesteld en is gewoon begonnen. Dat komt het effect van een activiteit niet ten goede. Het zou goed zijn als in de toekomst die vraag: 'voor wie organiseer ik mijn activiteit en wat wil ik bij diegenen bereiken?' vanaf het begin hardop wordt gesteld en na afloop getoetst.

Zwart-Wit

Vrijwel iedereen in de brainstorm is in 2013 wel eens of zelfs heel vaak geconfronteerd met opmerkingen als: 'het is al zo lang geleden'; 'het heeft niets met mij te maken'; 'wat is het probleem nu eigenlijk'; 'niet zo zeuren'; 'zullen we er nu maar eens over ophouden'. Dat betekent dat het slavernijthema voor velen een ver-van-mijn-bed-show is (gebleven).

Wel is er een groeiende groep Amsterdammers die inmiddels weet dat er zoiets als een Nederlands slavernijverleden heeft bestaan, maar die dit vooral iets vindt van en voor Afro-Nederlanders. Uit de ervaringen van de gesprekspartners blijkt dus dat het slavernijverleden bij lange na nog geen gedeeld thema is geworden. Er zijn bovendien ook Afro-Nederlanders die zelf niet de term 'gedeelde geschiedenis' willen gebruiken vanuit de beleving dat wit en zwart juist altijd tegenover elkaar hebben gestaan en niets gedeeld hebben. Voor

²⁷ Hiermee worden instellingen bedoeld waarvan zowel het publiek als de staf in overgrote meerderheid een Europees-Nederlandse achtergrond heeft.

heel veel Nederlanders is slavernij en zijn erfenis daarom voornamelijk een zwart 'ding'. Sterker nog, ook in het herdenkingsjaar werd het vooral als een Surinaááms 'ding' gezien, want het merendeel van de activiteiten ging over slavernij in relatie tot Suriname(rs). Surinaamse Nederlanders zijn daar mede debet aan door weinig oog te hebben voor niet-Surinaamse dimensies van het slavernijverhaal. Dat geldt ook voor Antilliaanse Nederlanders die zichzelf vaak niet associëren met slavernij en daarom op dit thema veel minder actief zijn. Waar waren de Antillianen in 2013 is dan ook een vraag die meer dan eens in de gesprekken naar voren is gekomen. Ook zij zelf zien het wellicht teveel als een Surinaams-Nederlands gebeuren. Als zij al iets hebben met het slavernijverhaal, dan is het met de strijd van Tula wiens opstand jaarlijks op 17 augustus wordt herdacht. Ketu Koti is bovendien een Surinaamse term.

Nieuw publiek

Regelmatig is gezegd dat het enerzijds geen breed gedeeld Amsterdams feest is geworden, en anderzijds dat het teveel een Amsterdams 'ding' is gebleven zonder grote nationale uitstraling. Daarnaast werd opgemerkt dat de beleving van de slavernijherdenking nogal beperkt bleef tot ieders eigen kring. Dat wil zeggen dat er een beperkte groep van 'usual suspects' zou zijn die je bij de meeste activiteiten kunt tegenkomen, maar dat verder iedere instelling toch vooral zijn eigen tamelijk homogene publiek bediende. Dus gevestigde musea en theaters die vooral een (wat ouder) wit publiek trekken, buurtinitiatieven die vooral een zwart publiek trekken, de herdenking op het Surinameplein en het Ketu Koti Festival in het Oosterpark die toch vooral zwarte aangelegenheden zijn, of lezingen en gastcolleges bij lang bestaande instellingen met een wit publiek.

Waarschijnlijk is dit beeld te beperkt. Wat zich hier wreekte is dat een aantal van de gesprekspartners maar enkele specifieke evenementen heeft meegemaakt. Bijvoorbeeld bij lezingen en debatten kwamen regelmatig deelnemers die al jaren aan zulke bijeenkomsten meedoen en dus gemakkelijk het woord voeren (en claimen), maar ook in die zalen zaten velen die zich pas zeer recent met het onderwerp waren gaan bezighouden.²⁸ Het totaalbeeld lijkt daar-

om toch anders. Alleen al de tentoonstellingen, de Ketu Koti Tafels en de theaterstukken hebben zoveel publiek getrokken dat van een dominantie van *usual suspects* geen sprake kan zijn. Bovendien is de vraag wanneer iemand voldoet aan dat predicaat. Opvallend is juist dat er een hele groep jonge mensen actief geworden zijn, of aan het worden is, die te kort bezig zijn – enkele jaren of minder – om al als *usual suspect* aangemerkt te kunnen worden. Daaronder zijn groepen als New Urban Collective, Nederland Wordt Beter, Roet in 't Eten.

Emoties

Regelmatig, zo is de ervaring in het veld, wordt initiatiefnemers van interactieve evenementen vooraf gevraagd te waken voor al te veel emotionele reacties. Men denkt hierbij meestal aan zwarte deelnemers, al lag dat in de Zwarte Piet discussies ook andersom. Die tevoren ingeschatte emotionaliteit en/of beschuldigende sfeer kan ook een mogelijke verklaring zijn voor de constatering van Debatcentrum De Balie dat er te weinig wit publiek kwam naar hun thema-avonden over slavernij. Een andere verklaring is overigens dat er gewoon desinteresse was van witte kant.

Die angst voor emoties, zo werd door sommigen geconstateerd, bleek soms ook uit de terughoudendheid bij veel slavernijbijeenkomsten om op structurele wijze ook hedendaagse erfenissen van dat verleden te bespreken. Voor een aantal mensen gaat de lijn van het slavernijverleden naar hedendaags racisme te ver. Als mogelijke verklaringen hiervoor zijn genoemd, zoals de discussie over en angst voor *reparations* ofwel herstelbetalingen daaraan bijdraagt, maar ook de angst om populistische politici als Geert Wilders in de kaart te spelen. Toch, zo werd geconstateerd, heeft 2013 laten zien dat, waar de emoties inderdaad onderdeel van de discussie werden, dat helemaal niet verkeerd hoeft te zijn. En waarschijnlijk zelfs noodzakelijk is, als het maar gericht is op dialoog. Organisatoren zullen dat altijd als focus moeten hebben en een daarvoor veilige omgeving moeten scheppen.

Verdieping en Zwarte Piet

Velen van onze gesprekspartners vonden dat het herdenkingsjaar te weinig diepgang heeft gekregen. Er waren te weinig

28. Observatie van de auteur op basis van een tiental van zulke bijeenkomsten in 2013 met uiteenlopend 40-150 bezoekers.

momenten van werkelijk diepgaandere reflectie op het verleden en het heden, op het samenleven van nazaten van slaafgemaakten en slavenhouders, op het leed dat voorouders is aangedaan en hoe de hedendaagse wonden daarvan geheeld zouden moeten worden.

Het herdenken werd, volgens sommigen, te weinig herdenken en overdenken. Het werd geen maatschappelijk onderwerp. Behalve toen opeens de Zwarte Piet-discussie buiten zijn oevers trad. Sommigen hebben deze discussie, hoe grof soms ook gevoerd, dan ook beleefd als een zegen voor het herdenkingsjaar: die al lang bestaande discussie heeft mede door het herdenkingsjaar vaart gekregen en heeft op zijn beurt het herdenkingsjaar diepgang en relevantie gegeven. Voor het eerst stond racisme in Nederland echt breed op de kaart en kreeg het slavernijverleden urgentie en actualiteit. Het maakte duidelijk hoe in Nederland de kaarten liggen. Anderen vinden juist dat het heeft geleid tot een 'backlash' door de polarisatie die het op gang bracht. De welwillende of geïnteresseerde houding tegenover het slavernijthema van een aantal Nederlanders, werd weer teniet gedaan door het gebrek aan nuances in het Zwarte Piet-debat. Er werd helemaal niet meer naar elkaar geluisterd.

Weer anderen constateerden dat het toch een groot aantal (witte) Nederlanders aan het denken heeft gezet, die dit eerder nog niet hadden gedaan. Bovendien was de discussie op sommige scholen een goede aanleiding om over omgang met elkaar te praten en bleken leerlingen heel goed in staat te zijn een brug tussen de meningen te slaan. Dit was en is dus een brede en massale discussie, die weliswaar polariseerde, maar ook velen de ogen opende voor hoezeer het verleden nog steeds aanwezig is in het heden en begrippen als racisme heel dichtbij kunnen komen. Het laat zien dat het zinnig kan zijn om te beginnen bij discussies in het heden en pas daarna het verleden in te duiken voor de verklaring ervan. Dus niet beginnen bij slavernij en dan iets zeggen over hedendaagse erfenissen, maar omgekeerd: beginnen bij de erfenissen en vervolgens kijken wat nu precies de link is met het slavernijverleden. Dat maakt veel duidelijker dat het geen veran-mijn-bed-show is en dat thema's als het slavernijverleden de gehele samenleving aangaan.

Viering en herdenking

Sommigen hebben het gevoel dat het

herdenkingsjaar 2013 teveel viering van de afschaffing is gebleven met teveel nadruk op feesten en eten en drinken, zeker op Ketu Koti zelf. Dit wordt bepaald niet door iedereen gedeeld. Een breder gedragen gevoel is dat het goed zou zijn om herdenking en viering meer van elkaar los te koppelen, zodat beide aspecten en de daarbij horende gevoelens en gedachten de ruimte en aandacht kunnen krijgen die ze verdienen, zoals dat ook bij 4 en 5 mei het geval is.

Dit alles neemt niet weg dat iedereen blij is dat dit herdenkingsjaar in de spotlight heeft gestaan en dat de stilte over dit deel van de geschiedenis doorbroken lijkt te zijn. Er lijkt een *point of no return* gepasseerd te zijn.

Meer in het algemeen zijn er ook initiatiefnemers en organisatoren geweest die heel tevreden waren over juist een nieuw of gemengd publiek dat zij trokken met hun activiteiten, dat er helemaal niet voor *usual suspects*, noch voor eigen parochie werd gepreekt en dat er toch ook plaats is geweest voor reflectie, diepgang en uitwisseling, zij het te weinig (geregisseerd). Een goed voorbeeld daarvan vormen de zeventien Ketu Koti Dialoogtafels, waarvan circa veertien in Amsterdam, verzorgd door vrijwilligers en met meer dan 2.500 deelnemers.

Bij elkaar opgeteld zijn er in Amsterdam naar schatting een paar honderdduizend mensen naar tentoonstellingen, evenementen en voorstellingen en het Ketu Koti Festival geweest. Naar verluidt trok Ketu Koti alleen al 50 duizend bezoekers.

Een veelzeggend detail over de acceptatie van het slavernijverhaal: op een gegeven moment stonden de dvd's van de NTR slavernijserie gewoon tussen de actiefilms en kostuumdrama's voor een aantrekkelijke prijs geadverteerd in het Blokkerkrantje, dat in miljoenen huishoudens binnenkomt. Wat men ook van de serie mag vinden, het thema lijkt daarmee wel op grotere schaal ingang te vinden.

Organisatie, Overheid, Media

Er is heel veel georganiseerd in Amsterdam en omgeving, maar, zo stelden de meeste gesprekspartners, er ontbrak samenhang, coördinatie en voldoende informatie. Activiteiten leken niet ingebed in grotere gehelen. Daardoor waren er heel veel eenmalige, versnipperde activiteiten, die weinig blijvends hadden en ook nogal eens een herhaling vormden of elkaar overlaptten. Zo ontdekten velen pas tijdens de Onderwijsdag in november hoeveel organisaties materiaal ontwikkeld hebben voor lessen en activiteiten over slavernij op school. Dat betekent dat nogal eens het wiel opnieuw is uitgevonden.

Samenwerking

Algemeen werd geconstateerd dat brainstorms zoals voor het onderhavige onderzoek, vooraf, dus aan het begin van 2013, zeer nuttig zouden zijn geweest om tot een veel grotere onderlinge afstemming te komen, waardoor meer creativiteit, synergie en meerwaarde had kunnen worden gegenereerd. Bijvoorbeeld door op elkaar aan te sluiten en in serie verbreding en verdieping aan te brengen. Ook vonden vrijwel alle gesprekspartners de overkoepelende informatievoorziening over het wat, wanneer, waar en hoe van alle activiteiten in 2013 tekortschieten. Organisatoren en publiek moesten heel veel zelf uitzoeken. De samenwerkingsverbanden die er zijn geweest zijn – vooral op eigen initiatief – werden als zeer nuttig en goed voor de toekomst ervaren. Voorbeelden hier zijn - het Museum Slavernijnetwerk en de samenwerking De Balie-Holland Festival-World Cinema.

Intensiever overleg en samenwerking in het veld van organisaties zou ook op een andere manier efficiënter kunnen werken. Sommige gesprekspartners, met name zij die een specifieke expertise op dit terrein hebben maar niet verbonden zijn aan een gevestigde instelling, merkten op dat er vaak te gemakkelijk een beroep op hun expertise wordt gedaan. Overheid en gevestigde instellingen gaan ervan uit dat (ervarings) deskundigen hun expertise en denkkracht altijd maar vrijwillig moeten inzetten, zonder dat daar iets tegenover staat. Dat wordt ervaren als respectloos en niet meer van deze tijd. Het gevaar daarvan is dat juist cruciale kennis en kunde vermoeid en teleurgesteld verdwijnt. Door samenwer-

king en uitwisseling tussen organisaties kan het gevaar van een te groot beroep op dezelfde (ervarings)deskundigen worden voorkomen en kan er ook eerder in één van de projectbudgetten een post daarvoor worden opgenomen. Dat zou ook moeten gelden als de brainstorms voor dit rapport een meer structurele vorm zouden krijgen – wat door vrijwel alle gesprekspartners wordt toegejuicht. Iedereen die niet vanuit een betaalde baan bijdraagt, zou een vorm van vacatiegeld moeten ontvangen uit waardering voor de expertise.

Overheid en politiek

Iedereen vond het een aanfluiting dat het slavernij-instituut NiNsee, vlak voor het herdenkingsjaar door de nationale overheid niet langer meer gesteund werd. Temeer, zoals sommigen aangaven, “in een jaar dat het voor enkele honderden miljoenen euro’s verbouwde Rijksmuseum, feestelijk heropende, maar geen plek gaf aan het slavernijverleden”. Dit heeft de betrouwbaarheid van de overheid geen goed gedaan, met name waar het gaat om het gevoel van erbij horen. Vrijwel niemand weet hoe het er nu precies voorstaat met NiNsee of is bekend met de rol van gemeente Amsterdam hierin.

Iedereen was op de hoogte van het feit dat de gemeente Amsterdam de portemonnee heeft getrokken om een breed herdenkingsjaar mogelijk te maken. Dat wordt als zeer positief ervaren, maar ook vanzelfsprekend. Dit hoort bij Amsterdam en zijn historische rol. Beter was echter geweest als het deel had uitgemaakt van een nationaal overheidsinitiatief, zoals in het Verenigd Koninkrijk in 2007, dat onvergelijkelijk veel groter is geweest.

Politici, met name landelijke, zo wordt tamelijk breed aangegeven, zijn in 2013 op dit onderwerp totaal onzichtbaar gebleven, met als dieptepunt het ontbreken van premier Rutte op Ketj Koti. Het was het jaar waarin politici en overheid meer diepgang aan en verbreding van het onderwerp hadden kunnen geven, maar in plaats daarvan hielden zij er zich verre van. Zelfs nadat de kerken zich wel over de slavernij en hun rol daarin hadden uitgesproken. Daarna werd overigens ook van de kerken weinig meer vernomen in dit opzicht, behalve bij de Evangelische Broeder Gemeente die van oudsher sterke banden heeft met Suriname.

Media

Velen vonden de media tekort schieten, met name nationale radio en tv. Er had best, met name rond 1 juli, een grote mediacampagne mogen komen, die ook wat meer diepgang in de herdenking had kunnen brengen. Nu bleef het hoofdzakelijk beperkt tot een herhaling van de Slavernijserie uit 2011, een dubbele uitzending van de NOS vanuit het Oosterpark op 1 juli – wellicht mede dankzij de aanwezigheid van het koningspaar – en de 4-delige serie De Slavernij Voorbij (op zaterdagmiddag).²⁹ De geschreven media hebben allemaal aandacht besteed aan het herdenkingsjaar, maar ook dat is toch door velen als te summier ervaren. Er had zoveel meer verteld en bediscussieerd kunnen worden; media doen voornamelijk iets als er een urgente, actuele aanleiding voor is. Heel veel dus rond 1 juli, veel minder in de rest van het jaar.

Lokale, Amsterdamse media zoals AT5, SALTO, Mart Radio, Het Parool hebben relatief meer gedaan aan het slavernijverleden en de activiteiten die in het kader van het herdenkingsjaar werden georganiseerd. Maar ook zij zouden gebaat zijn geweest bij betere informatie over de coördinatie en de marketing van alle activiteiten. “Als je ziet hoe breed en gestroomlijnd de campagnes richting de Olympische Spelen worden opgezet, dan zou dat toch ook beter kunnen ten aanzien van zo’n herdenkingsjaar”, aldus één van de gesprekspartners.

Toch is het voor een deel slechts een gevoel, want er is nauwelijks een medium dat geen aandacht aan het slavernijverleden heeft besteed in 2013. Alleen al in het digitaal archief van de Telegraaf zijn ruim twintig artikelen te vinden uit 2013 waarin aandacht wordt besteed aan de Nederlandse slavenhandel, nog afgezien van de Zwarte Piet discussie, hedendaagse vormen van slavernij, of de slavernijgeschiedenis van andere landen. Het graaft allemaal niet heel erg diep, en het leidt niet tot een erg structurele kennisverbreding, laat staan verdieping, maar als nieuws wordt het niet overgeslagen, er heerst geen absolute stilte meer. Dat zou aangegrepen kunnen worden om veel gericht en gecoördineerder persbriefings over bepaalde thema’s te houden, zowel algemeen (bijscholing van journalisten) als wanneer een specifieke actualiteit daar om vraagt, bijvoorbeeld een CBS- of SCP-rapport over discriminatie en racisme.

Kennisniveau

Het Amsterdamse publiek waarmee organisatoren van herdenkingsactiviteiten te maken kregen, valt in drie groepen op te delen, namelijk algemeen publiek, jongeren (met name scholieren) en publiek dat een relatie heeft met Suriname en de Caraïbische delen van het koninkrijk. In principe valt dit heel goed te meten. Dat is in 2013 niet gedaan en dit onderzoek is daar veel te beperkt voor. Het verdient aanbeveling om dit op een structureel niveau alsnog te doen, bijvoorbeeld door Bureau Onderzoek en Statistiek van de gemeente Amsterdam.

Van het gewone publiek werd in het algemeen het kennisniveau ten aanzien van het slavernijverleden en hedendaagse erfenis als tamelijk zwak omschreven; men heeft er vaak wel eens van gehoord maar kan er niet veel over vertellen, laat staan dat het iets met het heden te maken zou kunnen hebben. Velen zijn er ook gewoon onverschillig voor, of willen het niet horen en vinden het te ver van hun bed of overdreven. Witte Amsterdammers kunnen daar soms ook geëmotioneerd over raken (‘denk je dat mijn voorouders het zo gemakkelijk hadden?’), Marokkaanse en Turkse Amsterdammers hebben nauwelijks weet van deze geschiedenis en namen ook nauwelijks aan de herdenkingen deel. Hoe dan ook is het beeld bij de gesprekspartners dat een groot deel van het algemene publiek er niet veel van weet. Als Amsterdammers wat weten is het tamelijk basaal en ongenuanceerd. Toch was er ook het gevoel bij een aantal organisatoren dat er langzaam een meer algemeen besef begint te groeien dat Amsterdam deels groot geworden is dankzij slavenhandel en slavernij. En er zijn ook gelegenheden geweest waarbij witte Amsterdammers hun schaamte uitspraken over zowel de gebeurtenissen in het verleden als over hun eigen gebrek aan kennis daarover.

Een journalist vroeg op 1 juli in het Oosterpark aan een politie-inspecteur of hij wist waarover Keti Koti ging. ‘Iets met slavernij’, zei hij, ‘maar veel meer weet ik er niet van.’

Over het publiek dat een band heeft met Suriname en de Antillen werd door onze gesprekspartners meestal gezegd dat zij,

29 En nu, begin 2014, wordt de 4-delige serie Hoe Duur Was De Suiker op prime time zaterdagavond uitgezonden.

logischerwijs, veel meer kennis hebben over het thema. Maar zelfs over hen werd meerdere malen opgemerkt, dat deze kennis nog wel wat beter kan en soms zelfs ronduit zwak is. Velen komen niet veel verder dan het opsommen van wreedheden, maar een enigszins samenhangend verhaal kan ook van die kant niet altijd verwacht worden. Wel zijn zij beter in staat dan wie ook iets te zeggen over hoe het slavernijverleden nog doorspeelt in hun leven nu.

Vaak zeggen zij, net als sommige van onze gesprekspartners, dat er niets in de geschiedenisboekjes staat en verwijzen dan naar hun kinderen die er niets over horen op school. Maar dat is vaak een referentie aan hun eigen jeugd, want tegenwoordig staat er wel degelijk in alle schoolboekjes iets over het slavernijverleden. Nog wel onvoldoende en aan toon en perspectief kan nog veel gedaan worden, maar het wordt niet meer overgeslagen.

Waarschijnlijk het belangrijkste is het kennisniveau van de jongeren. Zij vormen de toekomst en zij groeien op in een andere tijd dan hun ouders, toen er nog weinig informatie voorhanden was en misschien nog weinig interactie tussen zwart en wit in Amsterdam. Iedereen was het erover eens dat onderwijs de sleutel is tot een veranderend en blijvend besef van het slavernijverleden en de erfenis.

Soms is het heel droef gesteld met de kennis van scholieren. Een gastdocent maakte het mee dat op zijn vraag waar de Afro-Amerikanen in de Verenigde Staten vandaan kwamen, een 4 VWO-leerlinge antwoorde: 'Uit Suriname.'

Slavernij komt de laatste 15 jaar voor in alle schoolboeken (daarvoor in sommige), zij het in verschillende mate. De kerndoelen van het basis- en voortgezet onderwijs zijn wat geschiedenis betreft, sinds 2006 opgehangen aan de canon van Nederland. Deze bestaat uit tien tijdvakken, waaronder het tijdvak 'Pruiken en Revoluties' (1700-1800). Dit tijdvak kreeg als één van de twee kenmerken mee: 'Slavenarbeid op plantages en opkomst van het abolitionisme'. Verder kent de canon vijftig zogenaamde vensters die dieper op de tijdvakken ingaan'. Een daarvan is getiteld 'Slavernij'.

Op een aantal scholen is het kennisniveau van leerlingen over dit onderwerp dan ook

redelijk tot soms zelfs goed. Bij het merendeel van de Amsterdamse scholieren, onafhankelijk van het schooltype, valt aan het kennisniveau over de slavernij veel te verbeteren. Ook hier geldt dat er nogal wat zijn voor wie deze geschiedenis een ver-van-mijn-bed-verhaal is. Waarschijnlijk belangrijker is de constatering dat ook het kennisniveau van veel docenten laag is wat betreft dit thema. Daar ligt een belangrijk deel van de verklaring voor het lage kennisniveau van leerlingen. Hoeveel er ook in de boeken staat, als de docenten er niets mee doen, er geen verhaal bij hebben, of er geen belangstelling voor hebben dan krijgen de leerlingen ook nauwelijks iets over mee. Opmerkelijk was namelijk, dat vrijwel iedereen die op scholen projecten over het slavernijthema had gedaan gewag maakte van een enthousiasmerende interesse en zelfs kennishonger bij de leerlingen. Vaak waren ze onder de indruk van het thema en leidde het tot levendige discussies. In lessen waar de boog soms niet langer dan 10 minuten gespannen kan zijn, zaten leerlingen nu soms hele uur te luisteren of aan een opdracht te werken. Hier zal zeker meespelen dat de leraren die de gastdocenten hadden uitgenodigd zelf niet meer van het nut overtuigd hoefden te worden en dit waarschijnlijk ook al op hun leerlingen hadden overgebracht. Toch was de belangstelling van deze leerlingen van zeer diverse pluimage hoopgevend.

In het onderzoek naar de aandacht voor slavernij in het Amsterdams voortgezet onderwijs uit 2011 werden vijftien geschiedenisleraren de volgende namen voorgelegd, tussen haakjes staat het aantal docenten die ze kenden: Tula (9), Karpata (2), Boni (5), Jolicoeur (2), Thieco (2), Keti Koti (6), Marrons (10). Een docent kende alle namen, een docent had alleen van Tula gehoord, de twee jongste docenten kenden geen enkele naam.

In het algemeen waren de gesprekspartners niet heel enthousiast over de aanwezigheid van het slavernijthema in het onderwijs. De verwachting was dat er zeker in 2013 een extra prikkel geweest zou zijn om (extra) aandacht aan dit onderwerp te besteden. Dat is ook zeker gebeurd, maar structureel was het zeker niet, laat staan dat het een opmaat was tot een duurzame inbedding in het onderwijs. Ook wordt een door-

lopende leerlijn gemist die het slavernijverleden zou gebruiken om leerlingen ook kritisch naar de eigen wereld te laten kijken. Daarbij wordt gedacht aan verbanden met hedendaags racisme, de Zwarte Piet-discussie, maar evengoed hedendaagse vormen van slavernij en buitensluiting, zoals de drama's met de migrantenbouwwerkers bij de bouw van voetbalstadions in Qatar, waar we straks allemaal naar kijken bij het WK in 2020, de mode die we dragen die is gemaakt met kinderarbeid en in sweatshops in Azië et cetera.

Tegelijk was een aantal mensen uit het veld aangenaam verrast door de relatief grote hoeveelheid materiaal over het thema dat door vmbo, havo en vwo te gebruiken is. De onderwijsdag die in het KIT was georganiseerd, werd als zeer welkom ervaren omdat voor het eerst te zien was hoeveel er inmiddels aan onderwijsmateriaal in Amsterdam aanwezig is en welke ervaringen daar al mee zijn opgedaan.

Vooruitkijken

In de brainstorm met vertegenwoordigers van zo'n 35 instellingen in de stad plus een aantal onafhankelijke initiatiefnemers is uiteindelijk de meeste tijd besteed aan één centrale, samengestelde vraag met als targetjaar 2020. Die vraag is: wat moet er de komende jaren gedaan worden om het onderwerp slavernij in Amsterdam zodanig te verankeren dat het deel is gaan uitmaken van het bewustzijn van iedere Amsterdamer, hoe kan dit bereikt worden en welke rol kan de Gemeente Amsterdam daarin spelen?

In de brainstorm is weinig tijd besteed aan het formuleren van een sluitende gemeenschappelijke doelstelling. Duidelijk is dat iedereen ervan overtuigd is dat iedere Amsterdamer op de hoogte zou moeten zijn van het feit dat het slavernijverleden tot de genen van deze stad behoort, dat we daar allemaal erfgenaam van zijn en dat van dat verleden nu nog levende sporen aanwezig zijn, waar deze gemeenschap iets mee aan moet.

Op de vraag hoe dat bereikt moet worden kwam een stortvloed aan tips en aanbevelingen los (zie bijlage 1). De belangrijkste worden hierna gepresenteerd, maar allemaal zijn ze te rangschikken onder drie grote noemers:

- 1. Educatie**
- 2. Zichtbaarheid en toegankelijkheid**
- 3. Organisatie en coördinatie**

Zeer algemeen was de constatering dat onderwijs en scholing de sleutel zijn om tot een duurzaam slavernijbewustzijn te komen. Tegelijk moet een veel grotere zichtbaarheid in de stad bijdragen aan het vanzelfsprekend gemeenschappelijk en toegankelijk maken van het thema. En daarvoor is een goede samenwerking en uitwisseling tussen organisaties nodig die daarvoor een coördinerend lichaam nodig hebben dat zich als een spin in het web beweegt, initiatieven neemt, maar tegelijkertijd ook dienstbaar en uitvoerend kan zijn. En waarin de organisaties in het veld zich gerepresenteerd voelen en als 'eigen' worden gezien.

Een aantal keren werd door onze gesprekspartners verwezen naar het Duitse model van de *Vergangenheitsbewältigung*. Dat is het proces waarmee Duitsland sinds de jaren zestig op een zeer zelfkritische en openlijke wijze in het reine probeert te komen met zijn nazi-verleden. De overheid speelde en speelt daarin een cruciale rol. Dat proces is nog niet afgelopen, mede door de latere hereniging met Oost-Duitsland. Door velen wordt dit proces gezien als een voorbeeldige omgang van een democratische natie met zijn historische misdaden.

Iets dergelijk zou ook in Nederland kunnen of moeten ten aanzien van het slavernijverleden. Amsterdam zou daarin een voortrekkersrol kunnen vervullen, vanwege haar specifieke geschiedenis en omdat het toch al voorop loopt in de debatten en herdenkingen. Zo'n proces zou betrekking hebben op alle drie de dimensies van de aanbevelingen: maak het dramatische verleden zo zichtbaar en toegankelijk mogelijk en praat erover; geef het een duidelijke plaats in het onderwijs en de educatie en praat erover; maak het duurzaam door er een goede en open organisatie voor op te richten die het proces steunt, coördineert en begeleidt. En bovenal: laat als overheid zien dat dit proces absoluut noodzakelijk is en dat het daarom duurzaam wordt gesteunt. Dat betekent dat alle hierna volgende aanbevelingen gezamenlijk gezien kunnen worden als een in eerste instantie Amsterdamse, en later hopelijk landelijke vorm van *Vergangenheitsbewältigung* voor het slavernijverleden.

Uitgangspunt is: Amsterdam, neem het voortouw en laat wat hier gebeurt de *pilot* en aanjager zijn voor landelijke ontwikkelingen. De aanbevelingen die hierna voor de drie dimensies Educatie, Zichtbaarheid en toegankelijkheid en Organisatie coördinatie worden gedaan, zijn alle gericht op de opdrachtgever van dit onderzoek, de Gemeente Amsterdam. In de inleidingen daarvan en in de bijlage staan echter ook vele bevindingen en aanbevelingen die niet binnen de competentie van de Gemeente Amsterdam liggen, maar tot die van organisaties in het veld, het onderwijs of de nationale overheid.

1. Educatie

Ondanks dat het Nederlands slavernijverleden in de schoolboeken wordt genoemd en in een aantal daarvan ook echt met aandacht wordt behandeld, kan daar nog heel veel aan verbeterd worden. Het zou een geschiedenis met meerdere perspectieven moeten zijn, met vragen over toen en nu, met verbindingen die het meer inclusief en gedeeld maken. Als het gaat over opstand en verzet, bijvoorbeeld van de Geuzen of in de Tweede Wereld Oorlog, dan kan het ook over Tula of Boni gaan (hoeveel mensen gaan in verzet, hoe, waarom?). Als er iets wordt verteld over arbeidersstrijd of politieke emancipatie, dan kunnen naast Thorbecke of Troelstra of Domela Nieuwenhuis ook Anton de Kom of Da Costa Gomes worden behandeld. Als het over de Burgerrechtenbeweging gaat, of Mandela en apartheid, dan kan er ook aandacht besteed worden aan segregatie en racisme in de Nederlandse koloniën en de vraag worden gesteld hoe we nu in Nederland met elkaar leven. Geen voorgeschreven standpunten, maar juist een meer open, zelfkritische en inclusieve geschiedenis.

Daar kan het niet bij blijven. Docenten in basis- en voortgezet onderwijs moeten worden overgehaald deze geschiedenis ook op een substantiële en stimulerende wijze te behandelen. Zonder hen blijven geschiedenisboeken een dode letter. Daar moet dus een methodiek en materiaal voor worden ontwikkeld die de docent verleidt dit tot een van zijn of haar kernonderwerpen te maken en een basis voor dialoog. Dit kan bijvoorbeeld door hedendaagse aanknopingspunten aan te reiken (burgerschap, muziek, discriminatie, eten, Keti Koti, haarstijl etc.) en van daaruit uitstappen maken naar het verleden, en weer terug. Dat kan de brug zijn naar de vraag: wat is eigenlijk de erfenis van de geschiedenis en met name van een geschiedenis die lang in stilte was gehuld, zoals het slavernijverleden? Het is dus ook de brug naar bijvoorbeeld de Zwarte Piet-discussie en wat dat met het verleden te maken heeft.

Er rouleren al verschillende lespakketten over de slavernij en er is, zeker in Amsterdam, een aantal (gast)docenten actief met dit thema bezig. Op basis van deze ervaringen, in combinatie met de expertise van didactici, docenten en leerlingen, wetenschappers en erfgoed-specialisten, is het mogelijk een uitdagende, genuanceerde en open methode over dit onderwerp te ontwikkelen, dat ook vakoverstijgend kan worden ingezet. Deze methode kan worden gebruikt om ook de vier of vijf grote geschiedenis-methoden in Nederland te helpen herschrijven. Dat is een nationaal project, maar Amsterdam kan het voortouw nemen bij de ontwikkeling van materiaal en overdrachtsmethode met betrekking tot het specifiek Amsterdamse verhaal.

Ook dient te worden onderzocht wat er op lerarenopleidingen (mbo, hbo, wo) aan slavernij wordt gedaan en hoe ook de opleiders daar een handreiking kan worden gegeven, op basis van de voornoemde methodeontwikkeling. Op basis hiervan en in samenwerking met NiNsee en het educatieveld wordt een *toolkit* ontwikkeld die bedoeld is om docenten te prikkelen en te verleiden zich het slavernijthema (beter) eigen te maken en een substantiële plaats in hun lessen te geven. NiNsee heeft al ver gevorderde plannen voor een pilot op dit gebied.³⁰ De ingang die hiervoor wordt gebruikt is de ontwikkeling van hedendaags burgerschap, dat wordt uitgelegd aan de hand van het slavernijverleden en zijn erfenissen. Met de Gemeente Amsterdam kan worden gezocht naar financiering voor implementatie hiervan als de pilot is afgerond.

Daarnaast kan alle expertise en energie die in de ontwikkeling van deze methode wordt geïnvesteerd, worden ingezet voor het ontwikkelen van educatieve projecten voor volwassenen. In het onderwijsmateriaal kan bijvoorbeeld een component worden opgenomen die de ouders erbij betreft, zodat ook zij kennis en inzicht vergaren.

30 Als alles meezit gaat de ontwikkeling van deze pilot al in maart/april 2014 van start. In deze pilot worden samen met docenten alle ingrediënten voor zo'n docenten toolkit ontwikkeld (bijv. hoe veilig les te geven over een voor veel docenten onveilig onderwerp). Ook de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht heeft belangstelling getoond om aan onderzoek en ontwikkeling hiervan mee te doen.
31 Hierbij kan aansluiting gezocht worden bij het project Mapping Slavery van Dienke Hondius c.s. aan de VU, die ook begonnen is met de ontwikkeling van een gidsje.

Daarnaast is het aan te bevelen om een toegankelijk gidsje te maken over het Amsterdams slavernijverleden dat in ieder geval gebruikt kan worden door mensen voor wie dat ook in hun werkveld een meerwaarde geeft (ambtenaren, politici, gidsen & rondleiders).³¹ Het verdient tevens aanbeveling om daarin, als handreiking, op neutrale wijze, gerelateerde hedendaagse discussies samen te vatten over Zwarte Piet, uitsluiting, racisme en dergelijke, evenals verworvenheden (Ajax is ondenkbaar zonder zwarte spelers; *urban lifestyle* ondenkbaar zonder Afro-Amsterdammers).

Voor dit alles zijn twee basiscomponenten van cruciaal belang. Een overheid die duidelijk laat zien dat ze belang hecht aan dit onderwerp en deze ontwikkelingen, en een organisatie die het hele proces duurzaam ondersteunt, begeleidt en coördineert. Het eerste kan gebeuren doordat de politiek zich duidelijk uitspreekt over het feit dat het deze ontwikkeling toejuicht en deze wil faciliteren en daar ook enkele zichtbare en stimulerende eigen initiatieven voor presenteert. Het tweede vraagt om coördinatie en overleg tussen een groot aantal *stakeholders* in dit veld en een efficiënt werkende, *lean & mean* organisatie die zelf geen partij is, maar kan verbinden, expertise mobiliseren en (onderzoeks)projecten laten uitvoeren en op elkaar afstemmen. Onvermijdelijk hangt hieraan een prijskaartje. Maar hoe *leaner & meaner* en project- en netwerk-gericht, des te lager de prijs voor zo'n organisatie zal zijn.

Aanbevelingen voor educatie:

- De Gemeente Amsterdam dient de ontwikkeling te faciliteren van een Slavernij & Erfenis **onderwijsmethode**, gericht op Amsterdam. Deze moet aantrekkelijk zijn voor jongeren. Onlosmakelijk hieraan gekoppeld is een **toolkit** voor docenten die het voor hen veilig maakt én hen uitdaagt om substantieel aandacht aan het slavernithema te geven. Een aantrekkelijke ingang hiervoor kan het thema 'ontwikkeling van hedendaags burgerschap' zijn. Suggestie: de Gemeente Amsterdam helpt bij het zoeken van fondsen en vraagt het Amsterdam Museum³²,

NiNsee en het Slavernijplatform Educatie (zie verderop Organisatie) een taskforce te vormen om dit te realiseren en met name ook te helpen implementeren.

- De Gemeente Amsterdam dient het kennisniveau te stimuleren van het slavernijthema, onder meer door haar onderzoeksbureau O+S een 2-3 jaarlijkse **meting** te laten doen naar het **kennisniveau** onder leerlingen en docenten (ook van docentenopleidingen) aan de hand van door deskundigen opgestelde criteria. De meting op zich zal al een signaalfunctie hebben.³³ Verdere positieve prikkels liggen op het vlak van zichtbare slavernij-initiatieven die de gemeente kan faciliteren (zie 'producten').

Voorbeelden van mogelijke producten zijn:

- Een op Amsterdam gerichte Slavernij & Erfenis **onderwijsmethode** en docenten-**toolkit** die aan alle scholen wordt aangeboden;
- Een (tweetalig) **gidsje** voor volwassenen over de slavernij en erfenisgerelateerde discussies, dat aan alle scholen, relevante erfgoedinstellingen, gemeenteamttenaren en stadsgidsen wordt aangeboden;
- Een jaarlijkse **scriptieprijs** – op verschillende niveaus – over het thema 'Amsterdam en de slavernijerfenis' voor voortgezet onderwijs, hbo en wetenschappelijk onderwijs;
- Een jaarlijkse slavernijtocht door de stad voor leerlingen van basisscholen, georganiseerd rond 1 juli (ieder jaar een andere route, veel persoonlijke verhalen);
- Een **jaarlijkse adoptie van het slavernijmonument** door verschillende scholen;
- Een tweejaarlijkse **bijbscholingsdag** over het thema³⁴, voor docenten en ambtenaren die daar baat bij hebben.

³² De Amsterdamse instelling met de meeste historische en publieksgerichte educatieve ervaring.

³³ Zo'n onderzoek kan eventueel worden gecombineerd met een meting over andere onderwerpen die als maatschappelijk relevant worden gezien.

³⁴ Dit zou kunnen alterneren met een bijbscholingsdag over een ander relevant thema zoals de Tweede Wereldoorlog en zijn erfenissen.

2. Zichtbaarheid en toegankelijkheid

Een zeer algemeen gehoorde opmerking van onze gesprekspartners was de te grote onzichtbaarheid van het slavernijverleden in de stad en de bijna afwezigheid van politici en overheid in het slavernijdebat. Daarnaast werd ook ondervertegenwoordiging van Antilliaanse Nederlanders als jammer ervaren. Ook werd geconstateerd dat de herdenking van de verschrikkingen van de slavernij en de reflectie op zijn hedendaagse erfenissen teveel wordt overschaduwd door de feestviering die vooral betrekking heeft op de afschaffing van de slavernij. Die twee zouden, volgens velen, eigenlijk uit elkaar moeten worden getrokken, zoals dat ook bij 4 en 5 mei het geval is: dodenherdenking en viering van de bevrijding.

Na 2013-2014 zijn er alleen nog het Scheepvaartmuseum met een permanente opstelling over de slavenhandel en het Tropenmuseum met een eveneens permanente opstelling over de slavernij in Suriname, waar iets meer over het onderwerp gezien en geleerd kan worden en waar ook scholen naar toe kunnen. Niet ver daar vandaan is dan ook nog het nationale slavernijmonument in het Oosterpark, maar dat is louter een herdenkingsplek, na een bezichtiging weet je niets méér over de slavernij. Het Rijksmuseum heeft plannen om in de toekomst wat meer aandacht aan het slavernijverleden te willen gaan besteden, zoals in een multimedia tour over de koloniale geschiedenis. Toch wordt het wel als jammer ervaren dat het een weinig substantiële plaats inneemt in wat 's lands grootste geheugen genoemd zou kunnen worden. De rijkdom – in alle opzichten – van de Gouden Eeuw krijgt onvergelijklijk meer aandacht dan de achterkant daarvan: het slavernijverleden. Opmerkelijk is dat uit de recent opgebouwde ervaring van dit museum met de zogenaamde Rijksstudio waarin digitale bezoekers een eigen digitale

verzameling uit de Rijkscollectie kunnen samenstellen blijkt, dat nogal wat jongeren dit doen met als thema's Suriname en/of slavernij.

De onzichtbaarheid van thema's als slavernij en de hedendaagse erfenis wordt deels geweten aan de omstandigheid dat erfgoed- en wetenschappelijke instellingen in zeer hoge mate nog steeds zeer witte bolwerken zijn. Te vaak ook, zo werd gezegd, wordt verwacht dat het publiek of de maatschappelijke vraag naar hen toe moet komen, terwijl de ervaring van bijvoorbeeld het Amsterdam Museum en het *Mapping Slavery* project aan de VU laat zien dat een meer *out reaching* aanpak, aan de hand van heel concrete aanknopingspunten (mode, grachtenpanden), heel goed kan werken.

Aanbevelingen voor meer zichtbaarheid en toegankelijkheid:

- De Gemeente Amsterdam zou op verschillende niveaus het zichtbaar maken van het slavernijverhaal in de stad moeten faciliteren. Het blijft vanzelfsprekend medeorganisator van Ketikoti op 1 juli in het Oosterpark en faciliteert het nationale denkproces over een eventuele loskoppeling van herdenking en viering van de slavernij.
- De Gemeente en de gemeentelijke politici zouden zich publiekelijk moeten committeren aan een proces van *Vergangenheitsbewältigung*³⁵. Dit kan door te willen werken aan een groter gedeeld bewustzijn, bijvoorbeeld via educatie, dialoog en het thema zo groot mogelijk zichtbaar maken, zoals de Duitse overheid doet waar het gaat om de Tweede Wereldoorlog. Amsterdam zou van de in Duitsland opgedane ervaring kunnen leren, met name die van Berlijn.

³⁵ Dat is de collectieve Duitse poging het pijnlijke verleden, zoals de Holocaust, te analyseren, te verwerken, en ermee in het reine te komen door er bewust mee te leren leven. De volgende fase in dat proces was de *Vergangenheitsbewahrung*, het zichtbaar en openbaar tonen van dit traumatisch verleden. In dit proces namen politici en historici bewust en publiek het voortouw. De overheid zorgde en zorgt voor-, of stimuleert, faciliteert en financiert een veelheid aan monumenten, openstelling en onderhoud concentratiekampen en andere herinneringsplaatsen, een vaste en kritische plaats voor dit onderwerp in de geschiedenisboekjes, wetenschappelijk onderzoek, tentoonstellingen, openstelling archieven, meerdere herdenkingsdagen per jaar, herdenkingen in het parlement en uitgebreide aandacht op radio en tv. etc.

Mogelijke producten kunnen zijn:

- Organisatie van een landelijke bijeenkomst met de nationale overheid en organisaties uit het slavernijveld over de herinrichting van vieren en/of herdenken van de slavernij(afschaffing).
- Faciliteren van (digitale) markeringen bij herinneringsplekken in de stad; meer informatie rondom het monument in het Oosterpark; een slavernijinformatieplek op de vijfjaarlijkse SAIL; vlaggen op 1 juli.
- Faciliteren van slavernijstadstours.
- Vertalen van de ervaring van Duitse steden met Vergangenheitsbewältigung naar een Amsterdams beleid van omgang met het slavernijverleden.

3. Organisatie en coördinatie

Het veld aan organisaties in Amsterdam – en daarbuiten – dat zich (wel eens) bezighoudt met aan slavernijgerelateerde onderwerpen is breed en diffuus. Sommige doen dit eenmalig, of eens in de zoveel tijd (musea, theaters, uitgeverijen), voor andere komt het steeds terug, maar is het zeker geen hoofdbezigheid (onderwijs). Slechts voor enkele is het een hoofdbezigheid (NiNsee, sommige grass roots organisaties). Daarnaast is er nog een substantiële groep individuen dat zich actief met het thema bezighoudt, maar niet altijd aan een instelling of organisatie verbonden is. Soms zijn het professionals, een andere keer vrijwilligers en bovendien lijkt iedereen ook zo'n beetje zijn eigen doelgroep te hebben. Daar komt bij dat de belangstelling voor het slavernijverleden en zijn hedendaagse erfenis bepaald nog niet samenlevingsbreed is, dat er veel onkunde is, en dat het wisselende politieke krachtenveld en de fluctuerende economische omstandigheden het thema niet tot eerste prioriteit maken, noch constant in de belangstelling houden. Bovendien is dit krachtenveld ook inhoudelijk verdeeld, van gematigd ("meer aandacht moet, maar er is meer op deze wereld en we moeten ook vooruit kijken") tot en met radicaal minder ("slavernij staat nu in de schoolboekjes, het is nu wel mooi zo"), of radicaal meer ("dit is pas het begin, er moet nog heel veel aandacht gegeneereerd worden, onder meer om tot herstelbetalingen ofwel reparations en uiteindelijk misschien verzoening ofwel reconciliation te kunnen komen").

Met de oprichting van NiNsee begin deze eeuw, was het de bedoeling dat het de spin in het web van dit nationale krachtenveld zou worden: informeren van de Nederlandse samenleving (informatie, documentatie, educatie), tonen van het slavernijverleden met een permanente tentoonstelling, kennisvermeerdering door wetenschappelijk onderzoek, organiseren van de nationale Keti Koti-viering, het woord voeren namens de nazaten van slaafgemaakten in Nederland richting overheid en politiek. Dat bleek teveel van het goede. Bij de meesten in het zeer gedifferentieerde slavernijveld waren de verwachtingen hoog gespannen ten aanzien van het eigen deelterrein, daarbuiten waren er

nauwelijks verwachtingen. De hoge verwachtingen bleken te versnipperd en soms ook te tegengesteld om aan te kunnen voldoen; de doelgroepen die niets van het slavernijverleden wisten, werden te weinig bereikt om structureel betekenis te krijgen. Niettemin begon er langzaam toch meer structuur en bekendheid te komen. Enige tienduizenden schoolkinderen uit Amsterdam en verre omgeving hebben in de loop der jaren de permanente slavernijtentoonstelling bezocht, er werden jaarlijks tientallen lezingen en debatten georganiseerd en er werd gestaag resultaten van eigen en extern onderzoek gepubliceerd. Toch gaf NiNsee, naar het gevoel van mensen in het slavernijveld, te vaak 'niet thuis' en bleef het voor beleidsmakers en voor het grote publiek te weinig zichtbaar. Al met al, is er een breed gedeeld gevoel dat NiNsee te ambtelijk was en moest veranderen naar een meer efficiënte, transparante en doel- en publieksgerichte organisatie, maar geen van onze gesprekspartners vindt dat het moest verdwijnen. De maatregel van de nationale overheid om de subsidie te stoppen, wordt dan ook algemeen als een dolkstoot en als respectloos ervaren en zo vlak voor het herdenkingsjaar als een absolute gotspe.

Het is te hopen dat de scan die voor de gemeente Amsterdam van NiNsee is gemaakt aanknopingspunten biedt waarmee een doorgestart NiNsee zich kan vernieuwen. Want dat is wel wat de overgrote meerderheid van onze gesprekspartners vindt: een vernieuwd en veranderd NiNsee zou het organisatorisch centrum moeten zijn dat coördinatie en ondersteuning van initiatieven uit het veld op zich neemt en daarmee het slavernijverhaal verankert en borgt. Tegelijk tonen de recente ontwikkelingen aan dat afhankelijkheid van een enkel instituut geen garantie biedt voor continuïteit en dat het dus zelf verankerd moet zijn in een breed fundament. Instituten blijken te kunnen omvallen, een heel organisatorisch en geïnstitutionaliseerd veld veel moeilijker. De beste vorm daarvoor lijkt een netwerkorganisatie.³⁶ In eerste instantie gebaseerd op Amsterdam, maar wel met als doel aanjager te zijn voor een landelijke ontwikkeling. Amsterdam kan op die manier ook draagvlak voor dit onderwerp creëren in de rest van Nederland.

Er is dus een georganiseerde (infra-)structuur nodig met een verbindend en dienstverlenend centrum in het complexe en diffuse veld van slavernijgerelateerde organisaties, instellingen en individuen. Tegelijk moet de veelheid aan organisaties en initiatieven ook garantie zijn dat vele verschillende publieksgroepen worden bediend en dat het slavernijthema met al zijn vertakkingen nooit helemaal uit beeld is, het moet steeds ergens opduiken, de aandacht mag nooit helemaal verslappen. Bijeenkomsten van het veld zoals de vier sectorale brainstorms voor dit onderzoek zijn noodzakelijk om elkaar te informeren, te netwerken, te lobbyen, te verbinden om in grote lijnen een gezamenlijke agenda op te stellen en het coördinatiecentrum te voeden en door het centrum ook weer gevoed te worden. Om dat te kunnen bereiken moet het centrum voor de netwerkpartners volkomen transparant zijn, alles behalve ambtelijk en dienstbaar aan een gemeenschappelijke agenda.

Daartegenover moet er ook een soort garantie zijn dat het veld zich organiseert als serieuze partner en bereid is tot een gemeenschappelijke agenda te komen. Uit de brainstorms is gebleken dat die bereidheid er is en dat de brainstorms omgevormd zouden kunnen worden tot platforms die de hoofddraden vormen van het web rondom NiNsee. Nogmaals, in eerste instantie met Amsterdam als basis dienen, om zich vanuit de daar opgedane ervaring landelijk te kunnen verbreden.

In zo'n model kan NiNsee *lean & mean* blijven en efficiënt met een voorgestructureerd veld interacteren. Het organisatorische veld kan zo gemakkelijker tot gemeenschappelijke doelen en projecten komen die het met NiNsee gaat uitvoeren. NiNsee wordt in deze constellatie dus geen museum, of onderzoeksinstituut, of documentatiecentrum, of subsidiegever, maar coördineert

initiatieven uit het slavernijveld richting projecten, of initieert projecten richting het veld en zoekt gezamenlijk naar fondsen. Op eenzelfde tweerichtingsmanier is NiNsee het gezamenlijk vehikel waarmee campagnes en maatschappelijke discussies worden gelanceerd richting samenleving, richting politiek, richting internationale fora et cetera. NiNsee en zijn netwerkpartners zouden, volgens een aantal mensen in de brainstorms, ook commerciëler en meer marketing gericht moeten gaan werken. Een belangrijk aspect waaraan het in 2013 heeft ontbroken en dat bij toekomstige projecten steeds als voorwaarde moet worden gesteld, is om zoveel mogelijk bezoekers- en impactonderzoek te laten doen door de initiatiefnemers zelf, hoe kleinschalig of simpel een project ook is.

36 Een netwerkorganisatie is een strategisch centrum in een niet-hiërarchisch netwerk van partners, waarin het met elkaar delen centraal staat om zo, samen, meerwaarde te genereren voor degenen voor wie je het allemaal doet (de klant, het publiek, de overheid etc.). Intensieve interactie, uitwisselen, verbinden en samen optrekken met behoud van eigen autonomie is de kern. Kenmerken van een netwerkorganisatie:

- herkenbare gemeenschappelijke externe identiteit;
- niet-hiërarchische relatie tussen de netwerkpartners;
- extern gerichte blik en ondernemerschap;
- waardering van eigen initiatief en zelforganisatie;
- open informatie-uitwisseling

[gebaseerd op: <http://www.innovatieorganiseren.nl/innovatie-en-bedrijven/innovatief-organiseren-de-netwerk-organisatie/>]

Aanbevelingen op het gebied van organisatie en coördinatie:

- Vanuit het model dat Amsterdam de aanjager is van nationale ontwikkelingen in het slavernijthema, zou de gemeente voorlopig NiNsee moeten steunen als infrastructurele basisvoorziening. Daarvoor gaat een vernieuwd NiNsee fungeren als (diensten)centrum van een netwerkorganisatie in het slavernijveld, en tussen dat veld, de samenleving en de politiek. Hiervoor zou de gemeente een duidelijke opdrachtstelling moeten formuleren. De uitvoering daarvan moet dan binnen een redelijke termijn worden geëvalueerd en getoetst door een evaluatiecommissie samengesteld uit externe deskundigen en bekostigd door de Gemeente Amsterdam.
- De Gemeente Amsterdam zou NiNsee dan ook moeten steunen bij het opnieuw oppakken van zijn nationale rol, door draagvlak bij andere gemeenten helpen te creëren, evenals bij de regering.
- De gemeente zou het Amsterdamse netwerk rondom NiNsee moeten steunen door de organisatie te faciliteren van drie sectorale slavernijplatforms (Educatie, Erfgoed & Wetenschap, Kunst & Cultuur + Communicatie) bij drie pijlerinstellingen in het Amsterdamse veld. Deze platforms komen enkele malen per jaar bijeen om de agenda voor initiatieven op het slavernijonderwerp te bepalen. In eerste instantie kunnen organisaties en individuen met een bewezen staat van dienst in het veld voor de platforms worden uitgenodigd door een vertegenwoordiger van de gemeente, het Pijlerinstituut en eventueel een extern deskundige. Uiteindelijk moeten deze platforms een nationale dimensie krijgen, Amsterdam zal daarbij nooit meer kunnen zijn dan facilitator voor het Amsterdamse deel daarvan.

Mogelijke partijen die voor borging kunnen zorgen

Voor alle hiervoor genoemde aanbevelingen dient een instelling gevonden te worden die ervoor borg staat dat deze voor langere tijd ook verwezenlijkt en gecontinueerd kunnen worden. Uit alles blijkt dat de Gemeente Amsterdam zelf hierbij een belangrijke faciliterende rol heeft. Eveneens lijkt duidelijk dat een nieuw ingevuld NiNsee een belangrijke borgingsplek voor dit onderwerp moet zijn. Daarnaast is duidelijk dat het niet verstandig is om alle kaarten daarop te zetten, noch voor de continuïteit, noch voor een bredere verankering in de (Amsterdamse) samenleving. Daarom lijkt het verstandig om voor de drie sectoren Educatie, Erfgoed & Wetenschap, Kunst & Cultuur + Communicatie, drie stevige instellingen in te schakelen, die de *hosts* worden voor de sectorale platforms. Zij worden de organisatorische trekkers daarvan: Amsterdam Museum, Vrije Universiteit samen met de UvA, Bijlmer Parktheater.

Gemeente Amsterdam

De Gemeente heeft verantwoordelijkheid voor een belangrijk deel van het onderwijs in Amsterdam. De Gemeente Amsterdam heeft (mede-)verantwoordelijkheid voor het monument en voor de Ketikoti-herdenking en -viering. De Gemeente heeft een hecht samenwerkingsverband met de UvA/HvA, met het Amsterdam Museum en met het Stadsarchief Amsterdam. De Gemeente heeft vanaf het begin een hechte relatie met NiNsee en is momenteel zijn belangrijkste financier. De Gemeente heeft een belangrijk onderzoeksbureau, O+S, dat van groot nut kan zijn voor een aantal slavernijgerelateerde initiatieven. De Gemeente heeft er belang bij dat haar eigen ambtenaren inzicht hebben in de geschiedenis van de stad en de betekenis daarvan voor het heden en dat geldt eveneens voor city marketing.³⁷

Dit alles betekent dat voor een heel aantal van de aanbevelingen de Gemeente bij uitstek een borgingsplek is om een deel van het slavernijonderwerp veilig te stellen voor de toekomst.³⁸ Verspreid over alle

diensten zijn er nu al ambtenaren die zich met (kleine) onderdelen van dit 'dossier' bezighouden. Dat zou gebundeld kunnen worden in een *task force*.

NiNsee

NiNsee als borgingsplek behoeft weinig toelichting, het is de kern van zijn bestaan. Het garant stellen daarvan voor de toekomst hangt samen met de kritisch-stimulerende relatie van de Gemeente met NiNsee en van de organisaties in het veld met NiNsee en het vermogen van NiNsee zichzelf in de samenleving zichtbaar te verankeren. NiNsee zal in dit model vooral de praktisch uitvoerende en coördinerende factor zijn voor de vragen en initiatieven die vanuit de gezamenlijkheid van de sectorale platforms en eventueel de overheid op de agenda worden gezet. Daaruit worden projectvoorstellen geformuleerd die door relevante partijen uit het veld samen met NiNsee worden uitgewerkt en bij de meest relevante fondsen worden ingediend. De expertise voor zulke projecten zijn in de onderscheiden sectoren van het veld te vinden. NiNsee zal dus in dit model vooreerst niet uitgroeien tot een onderzoeks- of projectencentrum. Het zal vooral dienstverlenend en deelgenoot zijn in projecten die door derden, samen met NiNsee worden aangevraagd. De selectie van projecten wordt in gezamenlijkheid tussen NiNsee en de sectorale platforms besloten. Hiermee wordt NiNsee de spin in het web die overal bij betrokken is, coördineert, weet heeft van alles wat er speelt en daardoor ook zelf initiatieven kan nemen. Maar het zal altijd in samenwerking met andere moeten, juist om het thema zo breed mogelijk in de samenleving te verankeren.

Amsterdam Museum

Het Amsterdam Museum heeft zich al lange tijd actief betoond in evenementen rondom het thema slavernij en zijn hedendaagse erfenissen voor een breed en gemêleerd publiek. Het heeft een goed en divers netwerk in de Amsterdamse samen-

37 Bijvoorbeeld: Wie waren toch die zwarte bedienden en modellen op de schilderijen uit de Gouden Eeuw?

38 Van ondersteuning van NiNsee en facilitering van slavernijplatforms t/m facilitering van educatie en van zichtbaarheid in de stad.

leving en veel ervaring met publieksgeschiedenis en educatie. Het krijgt jaarlijks tienduizenden scholieren op bezoek. Het heeft een breed aanbod van educatieve producten en werkt intensief samen met het onderwijs. Het museum is *out reaching* en steeds vernieuwend op zoek naar de schakel tussen het verleden en het heden van de stad. Het lijkt daarmee de meest aangewezen plek om verantwoordelijkheid te dragen voor de sector Educatie waar het gaat om het slavernijthema in Amsterdam. Dit gebeurt vanzelfsprekend in samenwerking met NiNsee.

VU en UvA

Beide universiteiten hebben met name bij hun afdelingen Geschiedenis expertise in huis over het Nederlands slavernijverleden en over de hedendaagse erfenis³⁹. Daarnaast hebben zij expertise in processen van *Vergangenheitsbewältigung*. De UvA heeft de bijzondere NiNsee-leerstoel Nederlands Slavernijverleden en erfenis, maar die heeft nog wat weinig uitstraling, de VU is bezig een Centrum voor Slavernijstudies en Racisme op te richten, waarin ook het *Mapping Slavery*-project wordt ondergebracht. Het ligt voor de hand beide initiatieven te laten samenwerken en het penvoerderschap voorlopig aan de VU toe te wij-

zen. Samen zijn zij dan verantwoordelijk voor de sector Wetenschap en Erfgoed met het slavernij-thema. En vanzelfsprekend in samenwerking met NiNsee, met wie gezamenlijk bijvoorbeeld een onderzoeksproject zou kunnen worden aangevraagd.

Bijlmer Parktheater

Dit theater heeft inmiddels een eigen plek veroverd in Amsterdam en afficheert zich niet voor niets als 'Theater van het nieuwe Nederland'. Er vinden met grote regelmaat voorstellingen en evenementen plaats die gerelateerd kunnen worden aan de slavernij en zijn hedendaagse erfenissen. Daarnaast heeft deze instelling heel veel ervaring met jongeren, enerzijds door eigen initiatieven, anderzijds door initiatieven van jongerengroepen een huis te bieden. Het is dan ook een logische plaats om – eventueel in samenwerking met dé Amsterdamse arena voor *urban arts* MC Theater – de verantwoordelijkheid op zich te nemen voor de sector Kunst & Cultuur, waaraan uit praktische overwegingen en vanwege de grote overlap qua netwerken, ook de sector Communicatie kan worden toegevoegd. Ook hier geldt vanzelfsprekend samenwerking met NiNsee.

39 Het laatste ook bij andere afdelingen binnen de Humaniora en Geesteswetenschappen.

Bijlage 1

Alle aanbevelingen bij elkaar

Hier volgen alle aanbevelingen, in compacte vorm, voortkomend uit de vier sectorale brainstorm: Erfgoed en Wetenschap; Kunst & Cultuur; Onderwijs & educatie; Communicatie. Het zijn dus niet alleen de aanbevelingen aan de gemeente Amsterdam maar ook aanbevelingen voor andere spelers in het slavernijveld, en aanbevelingen voor heel Nederland.

De door iedereen gedeelde algemene aanbeveling is: Onderwijs en scholing zijn de sleutel zijn tot een duurzaam slavernijbewustzijn

De overige aanbevelingen zijn gerangschikt onder de noemers:

1. Educatie
2. Zichtbaarheid
3. Inhoudelijkheid
4. Organisatie & Coördinatie

1. Educatie

- Slavernij moet een verplicht, vast onderdeel van het curriculum worden, een kerndoel voor het onderwijs. In vakken als geschiedenis, aardrijkskunde en maatschappijleer, maar ook vakoverstijgend, voor burgerschapsvorming of in projectweken. Daarvoor moet een goed lespakket worden ontwikkeld.
- Organisaties als de Amsterdamse Adviesorganisatie ABC, de Stichting Leerplan Ontwikkeling en de Vereniging van Geschiedenisleraren warm maken voor dit onderwerp.
- Onderzoeken hoe slavernij wordt behandeld in de lerarenopleiding geschiedenis/ mens- en maatschappij en daar waar nodig veranderingen helpen aanbrengen.
- Docenten trainen en begeleiden om lessen over slavernij te geven. Door bijscholingsdagen en de ontwikkeling van een toolkit voor docenten. Het doel is dat er kwalitatief goede en genuanceerde lessen voor het basisonderwijs en voortgezet onderwijs geboden kunnen worden. Een lespakket aanbieden zonder meer is niet genoeg.
- Het hogere kennisniveau bij Surinaamse en Antilliaanse Amsterdammers gebruiken om de andere leerlingen te informeren via peer to peer kennisoverdracht.
- Een boekje laten maken voor scholieren, docenten, ouders, gidsen en rondleiders. Daarin wordt onder andere de verbondenheid van de stad met de slavernij uitgelegd, er wordt beschreven welke sporen daarvan in de stad te zien zijn, hoe die geschiedenis op een nieuwe manier is binnengekomen met de grote immigratie sinds de jaren zestig uit Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen en wat die geschiedenis met hedendaags burgerschap te maken heeft. Natuurlijk bevat het uitleg van de betekenis van 1 juli Ketj Koti en van de monumenten in het Oosterpark en op het Surinameplein. Eventueel ook van het beeld van Anton de Kom en van Mama Aisa in Zuidoost en het herdenkingsbeeld voor Kerwin Duinmeijer in het Vondelpark. Ook kunnen in het boekje, op open wijze enkele belangrijke actuele discussies simpel worden uitgelegd, van Zwarte Piet tot en met het verschijnsel in- en uitsluiting. En ook de verworvenheden van die geschiedenis – hoe gek dat ook klinkt – kunnen worden getoond, van verzetsgeschiedenis tot en met nieuwe cultuur en hedendaagse straattaal.
- Een jaarlijkse kennisuitwisselingsdag organiseren voor het openbaar onderwijs, maar open voor alle docenten, waarin via een aansprekende aanpak (Ken jij je klas?) het boekje en lespakket kunnen worden geïntroduceerd en in een bredere context geplaatst. Dit zou ook een bredere serie kunnen zijn, uitgebreid met andere onderwerpen (Amsterdam en

de Middellandse Zee: 4 eeuwen relaties met Turkije en Marokko; Amsterdam en de godsdiensten rond de Middellandse Zee etc.)

- Een fun aanpak hanteren via het helpen organiseren/faciliteren van een serie pub-quizen voor docenten en gemeenteambtenaren 'Ken Je Stad', waarin (ook) de slavernijgeschiedenis wordt behandeld (wanneer en hoe lang was de stad Amsterdam eigenaar van Suriname?), bijvoorbeeld in gemeentelijke kantines en andere gemeenteruimtes. De eerste quiz zou door gemeentepolitici moeten worden gespeeld en door AT5 uitgezonden, plus een mooi stuk in Het Parool. Vervolgens verzorgen die politici een gastles op scholen.
- Een gemeentelijke regeling waardoor scholen een budget per leerling per jaar kunnen aanvragen voor clips, voor een rondleiding, een theaterstuk of een lezing. Dit kan dan ook aan talentontwikkeling worden gekoppeld. Geld is belangrijk voor de continuïteit.
- Jaarlijks het monument in het Oosterpark door een andere school laten adopteren, een basisschool groep 8 bijvoorbeeld of een school in het voortgezet onderwijs.
- Voor 1 juli krijgen docenten van de school die wordt gekozen extra middelen, bijeenkomsten, al dan niet met de ouders.
- Een gemeentelijke prijs instellen voor de beste scriptie of profielwerkstuk over het thema slavernij.
- Een gezamenlijke tocht organiseren van alle basisscholen langs slavernijplekken in Amsterdam rond 1 juli.
- Scholing van alle rondleiders en gidsen in Amsterdam, en daar een gidsje voor maken.
- Monitoren of en hoe over slavernij wordt lesgegeven, bijvoorbeeld een vraag daarover meenemen in de algemene onderzoeken.

2. Zichtbaarheid

- Een jaarlijkse campagne rond 1 juli met een gemeenschappelijk slavernijsymbool.
- Ambassadeurs aanstellen; denk daarbij ook aan Afro-Amsterdamse iconen als Rijkaard, Gullit, Sylvana, Seedorf, Havertong, Dio.
- Een speciale postzegel laten drukken.
- Op 1 juli vlaggen op overheidsgebouwen en op de trams.
- Meer zichtbare markeringen in de stad. Plakkaten, tegeltjes, waardoor je dagelijks en vanzelfsprekend met slavernijverleden wordt geconfronteerd.
- Wandelingen en tours zijn belangrijk (ook een soort markering in de stad) .
- Handzame en betrouwbare gids met sporen van slavernij in Amsterdam.
- Rond het monument moet meer info beschikbaar komen.
- Een keten van dagen door het jaar heen organiseren, zodat er niet maar één actueel moment is waarop media en anderen kunnen aanhaken. Dat kunnen dus dagen zijn als 1 juli en Tuladag op 17 augustus, maar ook bijvoorbeeld 10 oktober, Marrondag, gebruiken om het verhaal van iedereen die zelf ontsnapt is aan vormen van hedendaagse slavernij naar voren te halen.

- Er moet een Amsterdammerdag worden ingesteld die tegelijk ook een festival van de interculturele kruisbestuiving kan zijn. In zo'n Creole Festival, worden vele vormen van gemixte cultuur in de spotlight gezet, met bijvoorbeeld kookwedstrijden (authentieke gerechten verboden!), straattaal battles, cross-over/fusion en andere mix-stijlen muziek, (urban) fashion & haardracht, hoe gemixt kun je denken, kunst, liefde etc.
- Er moeten vaste slavernijopstellingen komen in een aantal erfgoedinstellingen, met het grote verhaal, maar zeker ook het persoonlijke verhaal. Met verhalenvertellers, zodat het een totaalervaring wordt. Net zoals bij de tentoonstelling over de Gouden Eeuw in het Amsterdam Museum, waar als vanzelfsprekend het slavernijperspectief aan de bestaande bijschriften en uitleg werd toegevoegd, waardoor er een inzichtgevende meerstemmigheid ontstond. Er zou ook een slavernijmuseum kunnen komen, het één sluit het ander niet uit.
- Meer publieksparticipatie in musea en erfgoedinstellingen. Het thema slavernij en Suriname blijkt populair in het digitale project van het Rijksmuseum, de Rijksstudio. Jongeren werken zo aan het beschrijven, becommentariëren, aanvullen van de collectie. Zo zoek je (nieuw) publiek op en laat ze door meewerken aandeelhouder worden.
- Daarnaast ook af en toe speciale aandacht voor slavernij op onverwachte plekken, zoals het Stedelijk Museum, andere musea en openbare en private ruimtes.
- Amsterdam Dungeon voor slavernijthema gebruiken.
- Nationaal Dictee over slavernijgeschiedenis.
- Boekenweek met (erfenis van) slavernij als thema.
- Op Sail Amsterdam vertellen over maritieme geschiedenis in relatie tot de slavenhandel. In het algemeen in de communicatie vanuit de Gemeente Amsterdam het slavernijverleden ook zichtbaar maken, bijvoorbeeld bij IAmsterdam.
- Werken aan grotere diversiteit in de staf van erfgoedinstellingen, wetenschap, media.
- Zoveel mogelijk vrijwilligers, niet in het minst ook jongeren, inschakelen bij alle activiteiten.
- Colletgetour met zwarte (en witte) personen.

3. Inhoudelijkheid

- 1 juli is een gezamenlijk ijkpunt: uitbouwen, zoals 4/5 mei, dat wil zeggen herdenken en festival op 1 juli loskoppelen, bijvoorbeeld 30 juni in De Nieuwe Kerk, 1 juli in het Oosterpark. Een herdenkingsplek op het Museumplein zou ook een teken van acceptatie zijn. Er moet een proces in de samenleving georganiseerd worden – á la het Droomboek – om te bepalen hoe de herdenking het beste vorm kan krijgen. In ieder geval zou herdenken en reflectie moeten worden opgewaardeerd ten koste van feestvieren.
- Het gesprek over herstelbetalingen moet worden gevoerd, ook door politici.
- Dialoog blijvend stimuleren, bijvoorbeeld door Keti Koti Tafels.
- Stimuleren van Vergangenheitsbewältigung, leren leven met een pijnlijk verleden.
- Aandacht voor whiteness organiseren, bijvoorbeeld door een symposium.

1 Een krutu is een traditionele Afro-Surinaamse vergader (of conferentie-)vorm en/of rechtsvorm, waarbij – vaak op indirecte wijze – een probleem wordt uitgepraat. De bedoeling is om tot consensus te komen. Komt men er in kleine (dorps-) kring niet uit, dan wordt een bigi-, of lanti- of gran- krutu (gaan kuutu) georganiseerd waar de belangrijkste mensen/ouderen op dezelfde wijze doorvergaderen tot er consensus is of er uiteindelijk een doorslaggevende beslissing genomen kan worden. In het Amsterdamse of Nederlandse geval zou het dus kunnen gaan om een soortgelijke conferentievorm.

- Zoek naar gemakkelijke ingangen om een lastig verhaal te vertellen (bijvoorbeeld via mode/kleding) en zoek naar het persoonlijke (jouw verhaal).
- Het hoeft niet altijd over het slavernijverleden te gaan. Je kunt ook bij aansprekende zwarte initiatieven beginnen (Afro-punk, Black Aesthetics, Afro-futurism, hip hop, koken, mode, lifestyle etc.) en van daaruit organisch aanhaken op het slavernijverhaal.
- Een jaarlijkse een bigi krutu¹, waaraan vertegenwoordigers van alle erfgenamen van de geschiedenis deelnemen en naar oplossingen zoeken voor alles wat nog steeds niet goed gaat.

5. Organisatie

- Faciliteren van een invloedrijk instituut, dat wordt gedragen door de groepen en organisaties die bijdragen aan een duurzaam hedendaags slavernijbewustzijn. Het instituut biedt een platform voor informatie/uitwisseling en samenwerking. Het is een denktank met een duidelijke visie en doelstelling. Het wordt gevoed door het brede veld (zoals deze brainstorm) om elkaar te informeren, te netwerken, te lobbyen, te verbinden en communiceert daarover. Het is actief richting overheden, fondsen en sponsors, en het onderwijsveld. Het is een centraal punt voor informatie en kennis over het slavernijverleden en de erfenis van slavernij. De website is een portal en promotieplatform voor een veelheid aan initiatieven. Een transparant en toegankelijk NiNsee?
- Deze spin-in-het-web in het slavernijveld zou meer commercieel en marketinggericht moeten gaan werken. Publieksgerichte campagnes in intensieve samenwerking met bestaande instellingen.

Bijlage 2

Gesprekspartners

Voor dit verslag is gesproken met vertegenwoordigers van:

Amsterdam Museum
AT5
Bijlmer Parktheater
Buro Braak
CBK Zuidoost
Centrum 30 juni-1juli
Collab Promotions
Cultuursporen, Bureau voor Interculturele
Educatieve Projecten
De Balie
Eternity
Evangelische Broeder Gemeente
HOLY Animatie
Humanity in Action
Keti Koti Festival
MC Theater
Miraka Educatie
Nederland wordt beter
New Urban Collective
NiNsee
NIOD
NLA Productions
Podium ZO Cultuur
Radio FunX
Radio Mart
Rijksmuseum
SALTO en onafhankelijke radiostations
Scheepvaart Museum
Stadsarchief Amsterdam
Stadsschouwburg
Stichting Keti Koti Tafels
Stichting Untold
Theatergroep VIG
Tropenmuseum
Vereniging Ons Suriname
Vertegenwoordigers van 4 scholen voor
voortgezet onderwijs en 3 basisscholen
Vrije Universiteit Amsterdam

Onafhankelijk:

Bianca Stigter (NRC-journalist, inspirator/
co-producent Twelve Years a Slave)
John Leerdam (theatermaker, oud-kamerlid)
Leo Balai (historicus, oud-gemeenteraadslid)
Lia Adams (docent)
Patricia Kaersenhout (kunstenaar)
Patty Gomes (historica, educator)
Stacey Esajas (organisator, presentatrice)

Bijlage 3

Aandacht voor slavernij in Amsterdams voortgezet onderwijs

Tabel 2 Aantal lessen in basisvorming, de methoden en additioneel lesmateriaal.

	School	R	Aant. Lln.	Niveau	Lessuren	Meth.	Additioneel	Bijzonder
1	4 ^e Gymnasium BG	C	647	Gym	0-1 VS	SV	X	
2	Berlagelyceum FK	Z	1140	Havo Vwo	>8 NL	M	Bezoek NiNsee Site NiNsee	= deel project 'Mensenrechten'
3	Bredero Mavo MC	N	(zie 4)	Mavo	4 NL	M/GW	NOT	= project
4	Bredero Lyceum OH	N	1045	Havo Vwo	6 NL	M	NOT	= project
5	Calandyceum KT	W	1760	Vmbo-t Havo Vwo	4 VS	M/GW	Amistad (soms)	
6	Cartesiuslyceum SC	C	612	Havo Vwo	1-2 NL	M	X	
7	Damstede DC	N	977	Havo Ath. Gym	2 NL/VS	F/GW	Schooltv. Roots	
8	Hervormd Lyceum West AJ	W	902	Vmbo-t Havo Ath Gym	2 NL/VS	F	X	
9	Marcantcollege SH	C	695	Vmbo Havo	10 NL	PM	Boekje <i>Kind aan de Ketting</i> ; Bezoek NiNsee	<i>Kind aan de Ketting</i> is basis van de lessen M&M
10	Meridiaancollege N	W	240	Vmbo	2 NL	Ind	Boekje <i>Kind aan de Ketting</i> ; Surin. Lesmat.	
11	Open School Gemeenschap Bijlmer EM	ZO	1625	Vmbo Havo Vwo	12 NL	F	Bezoek NiNsee	OBG biedt in klas 1 en 2 M&M, niveaus zijn dan ongedeeld.
12	NOVA College G	W	1200	Mavo Havo	2 NL/VS	GW PM	NOT	
13	De Passie VD	C	214	Vmbo-t Havo Vwo	3 NL/VS	GW Ind	NOT	
14	Spinozalyceum WS	Z	1168	Vmbo-t Havo Vwo	2 NL/VS	F	Histoclips	
15	Vossius gymnasium BM	Z	767	Gym	4-5 VS	GW	Amistad	Collega: 8 u, VS/NL
16	Wellantcollege Linnaeus JG	O	310	Vmbo-bk	4 NL/VS	G	NOT	Boek alleen VS, video NL.

R = regio; Aant ll = aantal leerlingen; Meth = Methode (behalve de vier genoemde in noot 4 ook nog PM=Plein M, G=Gamma en Ind=Indigo); VS = accent op slavernij in VS; NL = accent op Nederlands slavernijverleden; NL/VS = evenveel aandacht voor slavernij van Nederland en van VS; NOT is de schooltv-serie over slavernij uit 2002. Bron: Ineke Mok, 'Juf was dat echt zo?' (2011).

Colofon

Eindredactie: Sandra Langendijk

Fotografie: Beeldbank Amsterdam, Edwin van Eis, Zejna Kaunic (Debat De Balie),
Roos Leerdam-Bulo (Grachtenfestival) en vele anderen.

Vormgeving: Brink en de Hoop

Druk: OBT

